

Občanský a společenskovední základ

FILOZOFIE

Jaromír Schön

Obsah

ÚVODNÍ SLOVO	6
ZDROJE A ODKAZY K DOPLŇKOVÝM INFORMACÍM V UČEBNICI, FORMY CITACÍ	7
SEZNAM TÉMAT	7
CO JE FILOZOFIE	8
ČLOVĚK A FILOZOFIE	8
Základní motivy filozofického tázání a předmět filozofie	8
POJEM „FILOZOFIE“ A JEHO VÝZNAM	9
FILOZOFIE A SPECIÁLNÍ VĚDY	9
FILOZOFIE A NÁBOŽENSTVÍ	9
ZÁKLADNÍ FILOZOFICKÉ POJMY A PROBLÉMY	10
Jsoucno a bytí	10
Monismus, dualismus, pluralismus; materialismus a idealismus	10
FILOZOFICKÉ OBORY	10
ANTICKÁ FILOZOFIE	12
OBDOBÍ ANTICKÉ FILOZOFIE	12
PŘEDSÓKRATOVSKÁ FILOZOFIE	12
Hledání prvotního principu, původu světa	12
Elejská škola a Hérakleitos	13
ÚVOD DO FILOZOFIE VRCHOLNÉHO OBDOBÍ	16
SOFISTÉ	16
SÓKRATÉS	16
Sókratova metoda	16
Platón: Obrana Sókrata	17
Platón: Kritón a Faidón	17
Svoboda a její meze	18
Kynická škola – Antisthenés, Diogenés	18
PLATÓN	19
Platónova filozofie	19
Nauka o idejích	19
Platónův ideální stát	20
ARISTOTELÉS ZE STAGEIRY	22
Význam Aristotelova učení	22
Aristotelovo dílo	23
Podstata (substance), látka a forma	23
Pohyb, teleologické pojetí přírody	24
Čtyři příčiny	24
Teologie	24
Učení o duši, antropologie	24
Z Aristotelovy etiky	25
Z Aristotelovy logiky – sylogistika	25
Závěr: Srovnání Platónovy a Aristotelovy filozofie	25
POZDNÍ ANTIKA: HELÉNISTICKÁ FILOZOFIE A FILOZOFIE OBDOBÍ ŘÍMA	27
STOICISMUS	27
EPIKÚROS ZE SAMU	28
SKEPTICISMUS	29
NOVOPLATÓNISMUS – PLÓTÍNOS	30
Podstata Plótínova učení	30
PATRISTIKA A SCHOLASTIKA	31
ÚVOD DO PATRISTIKY A SCHOLASTIKY	31
KŘESŤANSTVÍ	31
Příběh Ježíše Nazaretského	31
Obsah křesťanské zvěsti	31
Ježíš Kristus, spása lidského rodu	32
Křesťanství a myšlení antiky	32
OBDOBÍ PATRISTIKY A SCHOLASTIKY	33
PATRISTIKA	33
Křesťanství a gnóze	34
AURELIUS AUGUSTINUS (SV. AUGUSTIN)	34
Bůh a člověk	34
Polemika se skepticismem: „... jestliže se mylím, jsem“	35
Víra a vědění; důkaz existence Boha	35
„Stvoření z ničeho“	36

Augustinovo pojetí času	36
SCHOLASTIKA	37
Vztah rozumu a víry, teologie a filozofie	38
Důkazy boží existence	38
Spor o univerzálie	38
RANÁ SCHOLASTIKA; ANSELM Z CANTERBURY	38
Kritika a obhajoba ontologického důkazu	39
VRCHOLNÁ SCHOLASTIKA; TOMÁŠ AKVINSKÝ	39
Metafyzika Tomáše Akvinského	40
„Pět cest“ sv. Tomáše	41
Tomášova antropologie a epistemologie	41
POZDNÍ SCHOLASTIKA; WILLIAM OCKHAM	41
RENEŠANČNÍ MYŠLENÍ	43
RENEŠANCE A HUMANISMUS	43
RENEŠANČNÍ PLATÓNISMUS	43
MIKULÁŠ KUSÁNSKÝ	43
GIORDANO BRUNO	44
NICCOLÒ MACHIAVELLI	44
THOMAS MORE A THOMMASO CAMPANELLA	44
KOSMOLOGIE – NOVÝ POHLED NA VESMÍR	45
OBDOBÍ REFORMACE	46
FILOZOFIE 17. A 18. STOLETÍ	47
RACIONALISMUS A EMPIRISMUS	47
RENÉ DESCARTES	47
Descartův příklon k mysli a rozumu člověka	47
„Myslím, tedy jsem“	48
Kritérium pravdivosti: Pravdivé je to, co poznáváme jasně a rozlišeně	48
Myslicí substance a rozlehlá substance	48
Ideje – idea Boha	48
Hodnocení a kritika Descartova myšlení I.	49
Hodnocení a kritika Descartova myšlení II.	49
BARUCH SPINOZA	49
Substance neboli příroda neboli Bůh	49
Svoboda a determinismus	50
Rozumová láska k Bohu	50
Hodnocení a kritika Spinozova myšlení	50
GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ	50
Leibnizova pluralistická koncepce	50
Theodicea	50
BLAISE PASCAL	51
Rozpornost, paradoxnost lidského údělu	51
Meze lidského rozumu	52
Náboženství jako „věc srdce“ a „skrytý Bůh“	52
JAN AMOS KOMENSKÝ	52
FRANCIS BACON	53
Vědění je moc	53
Metoda indukce, význam experimentu	53
THOMAS HOBBS	53
JOHN LOCKE	54
Teorie poznání	54
DAVID HUME	55
Kritika metafyziky	55
GEORGE BERKELEY	56
HODNOCENÍ EMPIRISMU	56
OSVÍCENSTVÍ	58
Změny v myšlení a pohledu na společnost	58
JEAN-JACQUES ROUSSEAU	58
Návrat k přirozené rovnosti lidí	58
IMMANUEL KANT	59
Oblasti Kantova zkoumání	59
Co mohu vědět, poznat? Je možná metafyzika jako věda?	60
Stupně poznání	60
Co mám konat?	61
Heteronomní etika	61

Kategorický imperativ	61
Etika autonomní a formální	62
Etika povinností	62
Kategorický imperativ a svoboda lidské vůle	62
Praktický imperativ: Člověk jako účel o sobě, nikoli jako prostředek	62
Hodnocení, kritika a Hans Jonas	63
FILOZOFIE 19. STOLETÍ	65
NĚMECKÁ IDEALISTICKÁ FILOZOFIE	65
JOHANN GOTTLIEB FICHTE	65
FRIEDRICH WILHELM JOSEPH SCHELLING	65
GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL	65
Absolutní duch a myšlenka vývoje	66
Dialektika jako zdroj dění a vývoje = dialektické myšlení jako metoda poznání	66
Stupně vývoje	66
Duch subjektivní, objektivní a absolutní	67
Hodnocení a kritika filozofického myšlení Hegela	67
SØREN KIERKEGAARD	68
Tři stadia v životě jednotlivce: estetické, etické a náboženské	68
Náboženská víra	68
Ne myslet je být, nýbrž věřit je být	69
ARTHUR SCHOPENHAUER	69
Svět jako vůle	69
Svět jako představa	69
Člověk	70
Hodnocení a kritika filozofického myšlení Schopenhauera	70
FRIEDRICH NIETZSCHE	70
„Vůle k moci“ a „věčný návrat téhož“	71
Bůžky kácet	71
Bůh je mrtev!	72
Nadčlověk je smysl země	72
Morálka panská a otrocká	72
Hodnocení a kritika Nietzscheho filozofického myšlení	73
AUGUSTE COMTE / POZITIVISMUS	73
UTILITARISMUS	73
KARL MARX	74
DIALEKTICKÝ MATERIALISMUS	74
HISTORICKÝ MATERIALISMUS	74
Základna a nadstavba	74
Způsob výroby	74
Společenské třídy	74
Příčina společenského vývoje	75
Odcizení	75
Vize budoucího vývoje: socialismus a komunismus	75
Hodnocení a kritika Marxova filozofického myšlení	76
FILOZOFIE 20. STOLETÍ	79
PRAGMATISMUS	79
Podstata filozofie pragmatismu	79
ANALYTICKÁ FILOZOFIE	80
Podstata analytické filozofie	80
RANÝ WITTGENSTEIN	81
NOVOPOZITIVISMUS, VÍDEŇSKÝ KRUH A RUDOLF CARNAP	82
POZDNÍ WITTGENSTEIN	83
WILLARD VAN ORMAN QUINE	83
RICHARD RORTY	84
FILOZOFIE MYSLI	84
Mohou počítače myslet?	84
Mohou mít počítače vědomí?	85
KARL POPPER: KRITICKÝ RACIONALISMUS	86
FILOZOFIE ŽIVOTA: HENRI BERGSON	88
EDMUND HUSSERL A FENOMENOLOGIE	89
Fenomenologie	89
MARTIN HEIDEGGER	89
RANÝ HEIDEGGER	89
Kritika filozofické tradice a ontologický rozdíl	89
Lidská existence: Pobyt (něm. Dasein)	90

<i>Lidská existence jako vržený projekt a bytí k smrti</i>	90
POZDNÍ HEIDEGGER	91
<i>Význam a vliv Heideggerova filozofického myšlení</i>	91
JAN PATOČKA	91
EXISTENCIALISMUS: GABRIEL MARCEL, ALBERT CAMUS, JEAN-PAUL SARTRE A KARL JASPERS	91
<i>Absurdita lidského údělu</i>	92
GABRIEL MARCEL: BEZNADĚJ A NADĚJE	92
ALBERT CAMUS: ABSURDNO A REVOLTA	92
<i>Albert Camus: Cizinec</i>	92
<i>Albert Camus: Mýtus o Sisypovi</i>	92
<i>Albert Camus: Člověk revoltující</i>	93
<i>Albert Camus: Mor</i>	93
SVOBODA LIDSKÉ VŮLE / JEAN-PAUL SARTRE	94
<i>Jean-Paul Sartre: Existencialismus je humanismus</i>	94
KARL JASPERS	94
<i>Karl Jaspers: Svoboda jako dar</i>	94
FILOZOFIE DIALOGU	97
MARTIN BUBER	97
<i>Já a Ty</i>	97
<i>Teologický exkurs: Cesta člověka podle chasidského učení</i>	97
<i>Problém člověka</i>	98
EMMANUEL LÉVINAS	98
<i>Totalita a nekonečno, Stejně a Jiné</i>	98
<i>Etika předchází ontologii</i>	99
KŘESŤANSKÁ FILOZOFIE	99
PIERRE TEILHARD DE CHARDIN	99
DIETRICH BONHOEFFER	100
HANS KÜNG	101
STRUKTURALISMUS A POSTSTRUKTURALISMUS	103
POSTMODERNÍ FILOZOFIE	103
MICHEL FOUCAULT	103
JEAN-FRANÇOIS LYOTARD	104
JACQUES DERRIDA	104
<i>Hodnocení a kritika postmoderní filozofie</i>	104
JMENNÝ REJSTŘÍK	106
POUŽITÁ A DOPORUČENÁ LITERATURA	107

Úvodní slovo

Člověk obdržel jedinečný dar – nejen život sám, ale i schopnost ptát se po jeho smyslu: *Kdo jsme, odkud jsme přišli, kam míříme?*

Dějiny filozofického myšlení hledajícího odpovědi na nejzákladnější otázky života a bytí vůbec představují skutečné dobrodružství. Přijměme je jako výzvu a vydejme se jejich cestami prostřednictvím této učebnice.

Její první kapitola se pokusí vymezit předmět filozofie i její dílčí obory, vztah filozofie k jiným oblastem lidské zkušenosti a předloží i některé její základní pojmy a problémy.

Další kapitoly seznamují s dějinami filozofického myšlení. Pokusíme se mu porozumět a také ho kriticky vyhodnotovat – již tím budeme i my sami filozofovat. A v tom tkví zásadní smysl učebnice: pomáhá navést hledajícího (i tážajícího se) k jeho vlastním filozofickým postojům.

K základnímu textu jsou vždy přiřazeny texty doplňující a rozšiřující, a to v podobě boxů obsahujících souvislosti, pojmy, citace, problémy, diskuse či zajímavosti. Téměř o všech osobnostech se pojednává v krátkém medailonu, k němuž jsou mnohdy připojeny další okolnosti týkající se jejich životních osudů.

V závěru každé kapitoly je uvedeno shrnutí učiva, které usnadní jeho osvojení a opakování, navrženy jsou i náměty pro samostatnou práci.

Za kritické komentáře a odborné konzultace děkuji Mgr. Martinu Jabůrkovi, Ph.D.

Autor

Zdroje a odkazy k doplňkovým informacím v učebnici

Věrohodnost a dostupnost online zdrojů

Učebnice obsahově postihuje základní učivo nosných témat z oblasti filozofie. Čtenář si jednotlivé statě ovšem může doplnit doprovodným studijním či informačním materiálem, který je dostupný online. Tyto odkazy jsou uváděny např. v námětech pro samostatnou práci a jsou uvedeny piktogramem .

Doplňující informace k danému tématu je možné získat z internetu, a to pomocí internetového vyhledávače. Příkladem může být získání rozšiřujících informací k problematice antických filozofů, např. o Sókratovi – ve vyhledávači (např. Google) proto zadejte klíčový výraz *Sókratés* a dále se řiďte výsledky, které vám vyhledávač poskytne. Správná volba klíčového pojmu čtenáři umožní najít aktuální online zdroje dostupné v reálném čase.

K online zdrojům publikovaným na internetu je nutné přistupovat kriticky. Ne všechny poskytují zcela věrohodné nebo ověřené údaje, ať už to jsou online encyklopedie nebo webové stránky komerčních subjektů či institucí. Vhodné je danou nalezenou informaci ověřit, a to nejlépe z několika dalších na sobě nezávislých online zdrojů.

Formy citací

V učebnici se často setkáte s citacemi myšlenek filozofů. Mohou mít následující podobu:

- Citace jsou psané kurzívou s uvozovkami a je k nim připojen odkaz. Např.: „*Nelze vstoupit dvakrát do téže řeky.*“¹ (Hérakleitos).
- Text psaný kurzívou bez uvozovek představuje volnou citaci, která není doslovná, ale je u ní také uveden odkaz. Např.: *Vím, že nic nevím.*¹ (Sókratés).
- Kurzíva je použita i v jiných případech (např. u některých otázek), slouží k ozvláštňení textu, ale je v těchto případech bez odkazu. Např.: *Mohou počítače myslet?*

Seznam témat

1. Co je filozofie

- Člověk a filozofie • Pojem „filozofie“ a jeho význam • Filozofie a speciální vědy • Filozofie a náboženství
- Základní filozofické pojmy a problémy • Filozofické obory

2. Antická filozofie

- Období antické filozofie • Předsókratovská filozofie • Úvod do filozofie vrcholného období • Sofisté
- Sókratés • Platón • Aristotelés • Helénistická filozofie a filozofie období Říma • Stoicismus • Epikúros
- Skepticismus • Novoplatónismus – Plótínos

3. Patristika a scholastika

- Úvod do patristiky a scholastiky • Křesťanství • Období patristiky a scholastiky • Patristika
- Aurelius Augustinus • Scholastika • Raná scholastika; Anselm z Canterbury • Vrcholná scholastika; Tomáš Akvinský • Pozdní scholastika; William Ockham

4. Renesanční myšlení

- Renesance a humanismus • Renesanční platónismus • Mikuláš Kusánský • Giordano Bruno
- Niccolò Machiavelli • Thomas More a Thomas Campanella • Kosmologie • Období reformace

5. Filozofie 17. a 18. století

- Racionalismus a empirismus • René Descartes • Baruch Spinoza • Gottfried Wilhelm Leibniz • Blaise Pascal
- Jan Amos Komenský • Francis Bacon • Thomas Hobbes • John Locke • David Hume • George Berkeley
- Hodnocení empirismu • Osvícenství • Jean-Jacques Rousseau • Immanuel Kant

6. Filozofie 19. století

- Německá idealistická filozofie • Johann Gottlieb Fichte • Friedrich Wilhelm Joseph Schelling
- Georg Wilhelm Friedrich Hegel • Søren Kierkegaard • Arthur Schopenhauer • Friedrich Nietzsche • Auguste Comte / Pozitivismus • Utilitarismus • Karl Marx • Dialektický materialismus

7. Filozofie 20. století

- Pragmatismus • Analytická filozofie • Ludwig Wittgenstein • Novopozitivismus, Vídeňský kruh a Rudolf Carnap
- Willard Van Orman Quine • Richard Rorty • Filozofie mysli • Karl Popper: kritický racionalismus
- Filozofie života: Henri Bergson • Edmund Husserl a fenomenologie • Martin Heidegger • Jan Patočka
- Existencialismus: Gabriel Marcel, Albert Camus, Jean-Paul Sartre a Karl Jaspers • Gabriel Marcel: Beznaděj a naděje
- Albert Camus: Absurdno a revolta • Svoboda lidské vůle / Jean-Paul Sartre • Karl Jaspers • Filozofie dialogu
- Martin Buber • Emmanuel Lévinas • Křesťanská filozofie • Pierre Teilhard de Chardin • Dietrich Bonhoeffer
- Hans Küng • Strukturalismus a poststrukturalismus • Postmoderní filozofie • Michel Foucault
- Jean-François Lyotard • Jacques Derrida

Co se v kapitole dozvíte

Budete pak umět:

- vymezit předmět filozofie a jejích dílčích oborů
- formulovat některé základní filozofické otázky
- objasnit motivy filozofického tázání
- vysvětlit souvislosti mezi filozofií, speciálními vědami a náboženstvím
- charakterizovat některé základní filozofické pojmy

POJEM

► REFLEXE

Reflexe ve filozofickém smyslu znamená obrat mysli k sobě samé.

SOUVISLOSTI

Otázka po smyslu života

Nejnáléhavější otázkou pro člověka je podle Alberta Camuse **otázka po smyslu života**. Jestliže přijmeme jako východisko tento filozofický postoj, můžeme předmět filozofie vymezit takto:

*Filozofie usiluje o vědění, které by obsáhlo celou skutečnost a vyjevilo člověku smysl jeho života.*⁴

Pozn.: **Albert Camus** (1913–1960), francouzský spisovatel a filozof, více na str. 92).

Co je filozofie

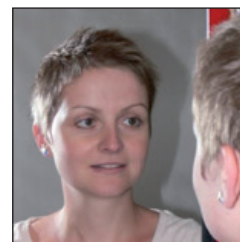
Po prostudování této kapitoly poznáte:

- co je předmětem filozofie a jejích dílčích oborů (ontologie, metafyzika, etika, logika, filozofie vědy a dějin, hermeneutika, axiologie, epistemologie apod.)
- jaké jsou základní motivy filozofického tázání
- shody a rozdíly mezi filozofií, speciálními vědami a náboženstvím
- filozofické pojmy: jsoucno a bytí; monismus, dualismus a pluralismus; materialismus a idealismus, svoboda a determinace, fatalismus, predestinace, kauzalita

Člověk a filozofie

Stojím před zrcadlem a pozoruji v něm svůj obraz. Uvědomuji si, že jsem to právě já. Vím, že vím. Předmětem svého myšlení mohu učinit obsah své mysli, celý svůj život, ale také svět, v němž se nalézám: disponuji schopností reflexe.

Díky vědomí a jeho schopnosti reflexe mohu na sebe obdivně i kriticky pohlédnout, hodnotit své jednání, uvědoměle volit mezi různými možnostmi nebo se zamyslet nad smyslem svého života i smyslem bytí vůbec.

Základní motivy filozofického tázání a předmět filozofie

Vznik vědomí na jedné z planet vesmíru představuje skutečný zázrak. Na vrcholu evoluce kdysi neživé hmoty stojí bytost, která se může ptát:

- Jaký smysl má náš život a svět, v němž se nalézáme?
- Jak máme jednat, aby náš život byl dobrý?
- Do jaké míry jsme svobodní a odpovědní za své činy, a to nejen vzhledem k sobě samým a lidskému společenství, ale i k životnímu prostředí?
- Jsme schopni dosáhnout pravdivého a objektivního poznání?
- Existuje život sám o sobě, anebo nám byl svěřen či darován?
- A proč je svět právě takový, jaký je? A proč vůbec něco „je“? „Proč je spíše něco než nic?“¹ (**G. W. Leibniz**, 1646–1716, německý filozof a matematik, více na str. 50)

Immanuel Kant (1724–1804, německý filozof, více na str. 59) shrnul základní lidské otázky do čtyř:

- „Co mohu vědět, co mám dělat, v co mohu doufat, co je člověk?“²

Klademe-li si otázky, které se vztahují k celku našeho života a světa, vstupujeme do prostoru filozofického myšlení. Co je tedy **předmětem filozofie**?

Filozofie se táže „po povaze celku světa a po místě člověka v něm.“³

Tážeme se a odpovídáme. Žádná odpověď však neposkytuje jistotu o tom, že jsme dosáhli úplného poznání. A tak se od počátku našeho filozofického tázání zmítáme v **pochybnostech**.

Nejistota i pochybování nám ale odhalují i něco mimořádně cenného: lidská situace ve světě i svět sám nejsou něčím samozřejmým a jasným, nýbrž jsou **provokujícím problémem a tajemstvím**.

V každodenním shonu a zaopatřování potřeb je naše základní lidská situace zastřena rutinním a zautomatizovaným fungováním. Opustíme-li však tuto „samozřejmost“, jsme zasaženi doposud skrytou **úzkostí**, ale také **úžasem a touhou porozumět**.

1 LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Monadologie a jiné práce*. Praha: Svoboda, s. 149.

2 LOBKOWICZ, Nikolaus. *O filosofii a dějinách filosofie*. Filosofický časopis. Praha: Filosofický ústav AV ČR v Praze, 1994, ročník 42, č. 2, s. 298.

3 BLECHA, Ivan. *Filozofie*. Olomouc: FIN, 1994, s. 29.

4 BLECHA, Ivan et al. *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 123.

K motivům filozofického tázání tedy patří:

- úžas nad problémem a tajemstvím života a světa,
- touha porozumět životu a světu,
- hledání smyslu života.

Pojem „filozofie“ a jeho význam

Pojem „**filozofie**“ znamená doslova „**lásku k moudrosti**“. **Filozofem** je ten, kdo hledá moudrost, nikoliv ten, kdo se pyšní vlastněním moudrosti a pravdy.

Ke stejnému závěru vede i **legenda o poháru moudrosti**, z něhož se měl napít nejmoudřejší z filozofů. To, že nikdo z nich výzvu nepřijal, že nikdo z nich si neosoboval nárok na vlastnění moudrosti, nám přes propast času vzkazuje: skutečný filozof si uvědomuje **meze svého vědění**, skutečný filozof kritičností a pochybováním pobízí rozum a odhání pýchu.

Filozofie a speciální vědy

Každá **speciální věda** studuje určitou dílčí oblast reality, „specializuje“ se tedy na vymezený výsek skutečnosti.

Filozofie se snaží jednotlivé skutečnosti zařadit do nejširších a nejobecnějších souvislostí a vytvořit celkový obraz světa. Nezastupitelný význam filozofie tkví i v tom, že problematizuje samotné podmínky a předpoklady lidské zkušenosti i vědeckého zkoumání.

Filozofie a náboženství

Na počátku náboženské zkušenosti nalézáme tytéž motivy a cíle jako u filozofie: údiv i pochybování, touhu porozumět světu i životu a nalézt jejich smysl. V čem se ale liší?

- **Nábožensky založený člověk** vyvozuje smysl života i svou orientaci ve světě ze vztahu k bohu. Ve své náboženské víře využívá i rozum, který však v určitém momentu svého rozhodování překračuje a otevírá se celou svou existencí bohu. Náboženská víra je v tomto smyslu aktem **iracionálním**, avšak ne protirozumovým, nýbrž spíše **mimorozumovým**, neboť náboženská zkušenost se vztahuje ke sféře, která není přímo přístupná rozumu ani smyslové evidenci.
- **Filozofie se opírá výhradně o rozum a empirii** (zkušenost). Přestože může také pracovat s hypotézou boha, musí zůstat trvale na rovině kriticko-racionální. Svým tázáním a pochybováním tak zůstává filozofie **trvale otevřená a kritická**: „Filozofie znamená: být na cestě.“⁵

Co je teologie?

Pojem „**theologie**“ (z řečtiny – **theos** = bůh; **logos** = slovo) znamená **slovo nebo řeč k bohu či o bohu, ale také boží slovo**.

Teologie reflektuje základní pravdy náboženské víry, a to na základě odborné práce s prameny i filozofické argumentace a vytváří uspořádaný systém daného náboženství.

Filozofie a umění

Co má umění společného s filozofií? Umělecký zážitek stejně jako filozofická reflexe vytrhuje člověka z každodennosti, nabízí mu jiný úhel pohledu i na nejvědnější věci. **Vztah filozofie a umění je blízký zvláště v literatuře**. Literární příběh či básnická zkratka mohou jedinečným způsobem vyjádřit filozofické postoje a přitom dokážou zasáhnout značný okruh čtenářů. K takovým autorům patří **J. W. Goethe, L. N. Tolstoj, F. M. Dostojevskij, K. Čapek** či **A. Camus** – právě od něj pochází výzva: **Chceš-li být filozofem, piš romány**.

POJEM

► FILOZOFIE

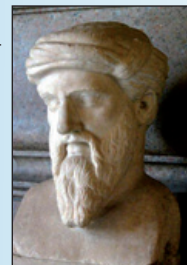
Pojem filozofie pochází z řečtiny – **filein** = mliovat; **sofia** = moudrost.

SOUVISLOSTI

Filozofové jako lovci pravdy

Pojem „filozofie“ použil patrně jako první **Pýthagorás**, který poznamenal:

„... tak se i v životě rodí jedni, lidé otročtí, jako lovci slávy i bohatství, a druhí, filosofové, jako lovci pravdy.“¹

Pýthagorás ze Samu

Pozn.: **Pýthagorás ze Samu** (kolem 580 až 500 př. n.l.), řecký filozof, více na str. 13.

SOUVISLOSTI

Thalés v jámě

Když **Thalés** při pozorování hvězd na obloze spadl do jámy, sklídl posměch od těch, kteří se dívají jen před své nohy.²

Hegel k historce poznamenal: **Lidé se takovým posmívají a mají tu výhodu, že jim to filosofové nemohou vrátit; lidé ale nechápou, že se filosofové smějí jim, kteří ani nemohou spadnout do jámy jen proto, že v ní jednou provždy leží a nejsou s to pozvednout svůj zrak k tomu, co je nad nimi.**³

A ještě jeden výklad od **W. Weischedela**: „... kdo bádá v hloubkách světa, ztrácí půdu pod nohama... Ale kdo neriskuje, že ztratí základ, ... ten nikdy nebude vědět, co od svých prvních začátků znamenalo filosofování.“⁴

Pozn.: **Thalés z Milétu** (kolem 640–548 př. n.l.), řecký filozof, více na str. 12.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831), německý filozof, více na str. 65.

Wilhelm Wieschedel (1905–1975), německý filozof.

1 DIOGENES, Laertios. *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. Pelhřimov: Nová tiskárna, 1995, s. 319.

2 Tamtéž, s. 43.

3 HEGEL, Georg Wilhelm. *Dějiny filozofie (I)*. Praha: Akademie, 1963, s. 169.

4 WEISCHEDEL, Wilhelm: *Zadní schodiště filozofie*. Olomouc: Votobia, 1992, s. 13.

5 JASPERS, Karl. *Úvod do filozofie*. Přeložil Aleš Havlíček. Praha: OIKOYMENH, 1991, s. 12.

POJEM

► POZITIVISMUS

Pozitivismus je filozofický směr, který vznikl v 19. století. Jeho zakladatelem je **Auguste Comte**. Více na straně 73.

SOUVISLOSTI

Pojetí pravdy

„Pravda“ – jak často zaklínané slovo! Jak ale pojem „pravdy“ definovat?

V úvodu poznamenejme: v procesu poznání rozlišujeme subjekt a objekt poznání. **Subjektem** poznání je ten, kdo poznává. **Objektem** je to, co subjekt poznává.

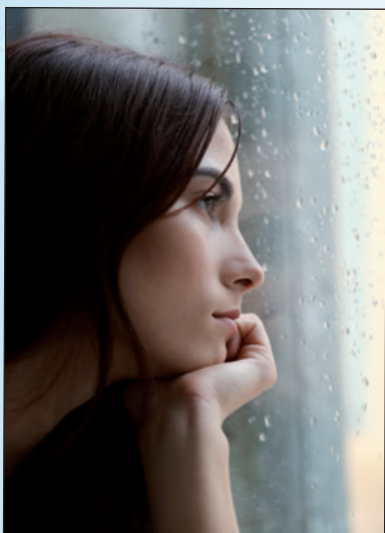
Existují dvě základní pojetí pravdy:

- **Objektivní pojetí pravdy:** poznaná pravda není závislá na poznávajícím subjektu. Z této pozice vychází **korespondenční** (adekvační) teorie pravdy – poznaná pravda odpovídá skutečnosti, koresponduje s ní. Jinak řečeno, **pravda je shodou** (adekvací) **věci a rozumu** (Aristotelés, Tomáš Akvinský).
- **Subjektivní pojetí pravdy:** poznání je podmíněné lidskými schopnostmi. Poznaná pravda je proto závislá na poznávajícím subjektu a je tedy **relativní** (z lat. *relatus* = **vztahový**).

SOUVISLOSTI

Fatalismus, predestinace, kauzalita

Krajní podobou determinismu je **fatalismus** (z lat. *fatum* = **osud**) a **predestinace**, podle kterých je vše nevyhnutelně předurčeno:

- a) v případě fatalismu osudem,
- b) v případě predestinace bohem.

Pojmem **kauzalita** (z lat. *causa* = **příčina**) se vyjadřuje vztah mezi dvěma událostmi, z nichž jedna je příčinou té druhé (vztah příčina → účinek).

Základní filozofické pojmy a problémy

Jsoucnost a bytí

O každé jednotlivé skutečnosti můžeme říci, že je. *Tabule jest. Student Petr jest.* Jednotlivé skutečnosti můžeme označit obecným pojmem „**jsoucno**“. Každé jsoucnost existuje vždy určitým způsobem, ať již jako školní tabule nebo student, který na ni píše.

Jaký význam má potom pojem „**bytí**“? Bytí náleží všemu, co jest. Jinými slovy, prostřednictvím bytí každé jsoucnost jest. Nebo ještě jinak, bytí umožňuje, že jsoucnosti jsou.

Problém, diskuse, kritika:

Má vůbec nějaký smysl odlišovat pojmy „**jsoucno**“ a „**bytí**“? Např. pro **pozitivismus** je pojem „bytí“ zbytečný.

Pro jiné autory je rozlišení jsoucnosti a bytí zásadní, například **Martin Heidegger** (1889–1976, německý filozof, více na str. 89) hovoří v tomto smyslu o tzv. **ontologické diferenci** (z řec. *on* = jsoucnost, z lat. *differentia* = rozdíl).

Diskuse

Monismus, dualismus, pluralismus; materialismus a idealismus

- **Monismus** (z řec. *monos* = jediný, sám) představuje takové filozofické pojetí, které se snaží vyložit celek jsoucnosti pomocí jednoho principu nebo jedné skutečnosti. Tato skutečnost může být **povahy hmotné, materiální** (z lat. *materia* = látka), nebo **nehmotné**. Pro **nehmotné** se používají synonyma **ideální, duchovní, spirituální** (z lat. *spiritus* = duch). V rámci monismu můžeme proto rozlišit **koncepci materialistické a koncepci idealistické**:

- a) Podle **materialismu** je prvotní hmota. Duchovní jevy jsou z hmotné skutečnosti odvozeny.
- b) Podle **idealismu** je základní a prvotní idea, myšlenka, duch, tedy skutečnost nemateriální.

- **Dualismus** (z lat. *duo* = dva) vysvětluje skutečnost jako výsledek působení či střetu dvou protikladných skutečností (např. hmoty a ducha, dobra a zla).
- **Pluralismus** (z lat. *plures* = mnozí) představuje filozofické stanovisko, které odmítá vykládat svět pomocí jednoho principu a které respektuje a zdůrazňuje mnohost, různost a odlišnost ve všech oblastech skutečnosti.

Determinismus a svoboda lidské vůle

Jako **determinismus** (z lat. *determinare* = určovat) označujeme filozofický názor, podle něhož je veškeré dění něčím předurčeno.

Svoboda (svoboda lidské vůle) je jednou za základních charakteristik člověka.

Svobodou se rozumí schopnost člověka vědomě jednat podle vlastní vůle.

◀ Je však člověk skutečně svobodný? **Do jaké míry je determinovaný svými dispozicemi, výchovou i kulturou?**

Filozofické obory

- **Ontologie** (z řec. *on* = jsoucnost, *logos* = slovo, výklad) je naukou o jsoucnosti a bytí. Ontologie je základní disciplínou filozofie.
- **Epistemologie** (z řec. *epistémé* = rozumění) zkoumá proces poznání. Pro tento obor se používají také termíny **noetika** (z řec. *noein* = myslet) nebo **gnoseologie** (z řec. *gnosis* = poznání).
- **Etika** (z řec. *ethos* = zvyk) tematizuje otázky mravního jednání a morálky. Etickými problémy jsou např. otázky: *Co je dobré? Co je spravedlnost? Jak má člověk jednat v různých situacích? Kterými kritérii a hodnotami se má řídit?*

Co se v kapitole dozvíte

Budete pak umět:

- vysvětlit, co se rozumí antickou filozofií a jak se chronologicky člení
- charakterizovat a vyhodnotit filozofický přínos předsokratiků, sofistů, Sókrata, Platóna a Aristotela
- objasnit hlavní myšlenky stoicismu, epikureismu, skepticismu a novoplatónismu

SOUVISLOSTI

Milétská škola

K prvním filozofům ve starověkém Řecku patří tři **Miléťané** (**Milét** byl přístavem řeckého kmene lonů na pobřeží Malé Asie): **Thalés**, **Anaximandros** a **Anaximénés**.

Z jejich prací se nám zachovaly – stejně jako v případě ostatních předsokratiků – jen fragmenty, tzv. **zlomky**.

OSOBNOST

Thalés z Milétu

Thalés z Milétu (asi 640–548 př. n. l.) se snažil vysvětlovat přírodní jevy racionálně, např. zemětřesení nevydával za důsledek hněvu boha Poseidona, ale uvažoval o pohybu vody, na níž Země plave. Thalés je považován tradicí za „otce filozofie“, věnoval se mimo jiné matematice a astronomii, byl však i technicky zdatný a také úspěšně podnikal. Jeho předpověď zatmění Slunce vyvolala skutečný úžas a údajně přispěla k ukončení bitvy ve válce mezi Lýdy a Médy.

Antická filozofie (7. stol. př. n. l. – 6. stol. n. l.)

Po prostudování této kapitoly poznáte:

- chronologické členění antické filozofie, její nejvýznamnější představitele a myšlenkové směry
- filozofii předsokratiků, sofistů, Sókrata, Platóna a Aristotela
- hlavní filozofické myšlenky stoicismu, epikureismu, skepticismu a novoplatónismu

Období antické filozofie

Antickou filozofií rozumíme nejen filozofii starověkých Řeků, ale i filozofii myslitelů epochy římského impéria. Jádro však tvoří **filozofie řecká**. Její vznik spadá do 7.–5. st. př. n. l., vývoj celé antické filozofie byl ukončen v 6. st. n. l. V tomto asi tisíciletém období můžeme rozlišit tři hlavní periody.

1. Předsokratovská filozofie:

- období: 7.–5. st. př. n. l.,
- centra: města na pobřeží Malé Asie, Řecka a Itálie.

2. Filozofie vrcholného období:

- období: 5.–4. st. př. n. l.,
- hlavní představitelé: Sókratés, Platón, Aristotelés,
- centrum: Athény.

3. Pozdní antika:

- období: konec 4. st. př. n. l. – 6. st. n. l.,
- centra: Athény, Alexandrie a Řím,
- filozofické směry: stoicismus, novoplatónismus, epikureismus, skepticismus.

Předsokratovská filozofie (6.–5. st. př. n. l.)

Jako **předsokratiky** označujeme skupinu filozofů, kteří žili před Sókratem nebo za jeho života. Působili v různých řeckých obcích, ale spojovala je **snaha o racionální výklad přírody** (řec. *fysis*) a **vesmíru** (řec. *kosmos*), tedy o rozumové vysvětlení celku světa.

Hledání prvotního principu, původu světa

Předsokratikové hledali mj. **původ, počátek či prvotní princip** (řec. *arché*) světa, pomocí kterého by mohli zdůvodnit jeho vznik, jednotu a řád.

Jako *arché* určili někteří předsokratikové přírodní látky: **Thalés vodu**, **Anaximénés zase vzduch**, a to zřejmě pro jejich spojení s projevy života. **Empedoklés** považoval za počátek všeho **více přírodních živlů** (vodu, oheň, zemi i vzduch), které se silami lásky a nenávisti spojují a rozlučují. **Anaxagorás** vysvětloval rozmanitost a mnohost věcí **nekonečným počtem zárodečných „semen“** (dnes bychom řekli prvků), které uvádí v řád **věčný rozum, duch**.

Mnohost stojí rovněž na počátku úvah **atomistů**: veškerou skutečnost tvoří podle **Leukippa** a **Démokrita** malé a již dále nedělitelné **atomy** (řec. *atomos* = nedělitelný), které se pohybují v prázdném prostoru a různým způsobem se spojují a rozpojují.

Představy některých předsokratiků nebyly spojeny s konkrétními přírodními látkami nebo hmotnými částicemi. **Anaximandros** určil jako počátek všeho **bezmezno**, řecky *apeiron* (*peras* = mez; *a* = zápor). **Apeiron je na rozdíl od přírodních látek prostorově neomezený a časově nekonečný**. Není však jen počátkem a nevyčerpatelným zdrojem všeho, nýbrž také vše obemyká a všemu vládne.

„A z čeho věci vznikají, do toho též zanikají podle nutnosti, neboť si za své bezpráví navzájem platí pokutu a trest podle určeného času,“¹ zní tajemný Anaximandrov výrok.

Podle **Pýthagora** a jeho žáků **pýthagorejců** vzniká veškerenstvo skloubením dvou protikladných prvků: **bezmezna** (řec. *apeiron*) a **meze** (řec. *peras*), tedy **neomezeného** a **ohraňovaného**. Jak tomu rozumět?

Spojení protikladů „bezmezna“ a „meze“ – jak tomu rozumět?

SOUVISLOSTI

Apeiron vládne všemu a proniká vším, na straně druhé ale existují věci, které jsou vymezeny. Apeiron tak musí narážet na nějakou mez: tou nejjednodušší je **bod**. Bod je již dále nedělitelnou jednotkou a je vyjádřitelný číslem „1“.

Určité počty bodů zakládají tvary a vymezují prostor.² „Jeden“ bod je číslo 1, „dva“ spojené body určují **úsečku**, „tři“ body **trojúhelník** (vymezení plochy), „čtyři“ body **jehlan** (vymezení prostoru).

+

bod

+ +

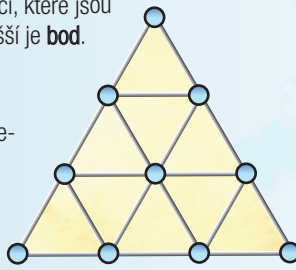
úsečka

+ + +

plocha

+ + + +

prostor

tetraaktys

Sečteme-li uvedená čísla, získáme **číslo 10** ($1 + 2 + 3 + 4 = 10$), které je podle pýthagorejců číslem dokonalým. „Desítku“ vznikající součtem prvních čtyř čísel lze zobrazit jako rovnoramenný trojúhelník, jehož strany tvoří čtyři body (tzv. **tetraaktys**).

Elejská škola a Hérakleitos

Větší pozornost budeme věnovat **elejské škole**, k níž jsou řazeni filozofové, kteří působili v jihoitalském městě Eleá. Byli to: **Xenofanés z Kolofónu** (asi 570–480 př. n. l.), **Parmenidés** (kolem 540–470 př. n. l.; básnické dílo: *O přírodě*) a **Zenón z Eleje** (kolem 490–430 př. n. l.).

Xenofanés zesměšňoval naivní představy o antických bozích a dospěl k přesvědčení, že **bůh může být jen jeden** a není podoben lidem tělem ani myslí. Tím kriticky odmítl tradiční řecké náboženství, které bylo polyteistické (z řec. *polys* = mnoho, *theos* = bůh) a antropomorfní (řec. *anthrōpos* = člověk, *morfé* = tvar). Bohové v něm jsou sice nesmrtelní, ale fyzickým vzhledem i povahovými rysy se podobají lidem.

Xenofanés

Nejvýznamnějším představitelem eleatů je **Parmenidés**, jenž je pokládán za „otce“ ontologie. Ve svých úvahách totiž vyšel z reflexe nejzákladnějšího faktu: faktu **bytí**. O celku světa můžeme primárně říci jediné, a to, že **jest**. Co je ale výsledkem negace onoho „jest“ či „bytí“? „Není“ či „nic“. Je však tato negace reálná? Parmenidova odpověď je záporná: „*Třeba je říkat a myslet, že jsouc jest, neboť bytí jest, kdežto nic věru není.*“³

Jak rozumět pojům „jest“ či „bytí“? Využijeme výklad Jana Patočky: „*Jest znamená přítomnost něčeho. Pokud něco jest, pak musí být zde, musí se ukázat ve svém bytí, odhalit se jako samodané. A co vyjadřují pojmy „není“ či „nic“, příp. „nebytí“? „Není“ neznamená nic takto daného a v přítomnosti se odkrývajícího. V „není“ je sice také něco odkryto, ale co je v „není“ odkryto, je zase jen něco, co je dáno, co jest. „Nebytí“ je jen mé stanovisko, je odmítnutí, nic kladného se v něm nově neukazuje. „Není“ tedy své vlastní bytí nemá, nýbrž jeho bytí je veskrze vypůjčeno od „jest“.*“⁴

Krátce, **bytí jest, nic není**. Z tohoto základního tvrzení vyvodil Parmenidés radikální, ale logicky zdůvodnitelné závěry:

Jestliže je přítomné a dané jen a jen bytí, pak je také nestvořené a věčné, vše vyplňující, nedělitelné a bez pohnutí. A takto celistvé bytí je nutně jediné. Závěr: Bytí je nehybné „jedno“.

1 Zlomky předsokratovských myslitelů. Přeložil Karel Svoboda. Praha: SPN, 1989, s. 13 (zl. B 1 ze Simplikia).

2 RICKEN, Friedo. *Antická filosofie*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1999, s. 23.

3 Zlomky předsokratovských myslitelů. Praha: SPN, 1989, s. 37 (zl. B 6 ze Simplikia).

4 PATOČKA, Jan. *Nejstarší řecká filosofie*. Praha: Vyšehrad, 1966, s. 113, 123.

5 Zlomky předsokratovských myslitelů. Praha: SPN, 1989, s. 18 (Gellius VII 2, 12).

6 Zlomky předsokratovských myslitelů. Praha: SPN, 1962, s. 41 (zl. 58 C 4 z lamblichia).

7 DIOGENES, Laertios. *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. Pelhřimov: Nová tiskárna, 1995, s. 320.

8 ARISTOTELÉS. *Metafyzika*. Praha: Rezek, 2003, s. 47 (986a).

9 Zlomky předsokratovských myslitelů. Praha: SPN, 1962, s. 191 (zl. B 4 ze Stobaia).

OSOBNOST

Pýthagorás ze Samu

Pýthagorás (asi 580–500 př. n. l.) se narodil na ostrově Samos nedaleko Milétu. Jako první teoreticky zdůvodnil geometrickou větu o pravoúhlém trojúhelníku, která ale byla již dříve prakticky užívána v Egyptě a Babylonii. Na jihu Itálie založil řád, jehož členové se snažili uskutečňovat určité náboženské a filozofické představy. Žili velmi disciplinovaně a věřili v nesmrtelnost duše a v její přetělování.

Osvěžme si text některými Pýthagorými postřehy:

„*Poznáš, že lidé sami si působí všechny své strasti.*“⁵

„*Co je nejmocnější? – Myšlenka.*“⁶

„*Věci přátel jsou společné, přátelství je v rovnosti.*“⁷

SOUVISLOSTI

Význam Pýthagora a pýthagorejců

Největší přínos Pýthagora a jeho žáků, pýthagorejců, tkví v jejich odhalení významu čísel a číselných vztahů pro vyjádření různých jevů i skutečnosti jako celku. Čísla a číselné vztahy podle nich zakládají jednotu světa i harmonii nebeských sfér.

Pýthagorás proslul svými **matematickými objevy**, a jak jsme již uvedli, byl také prvním, kdo použil slovo **filozofie** v dnešním významu. Použil také jako první výraz **kosmos** pro uspořádaný celek a později byl tento termín přenesen na celý vesmír. Někteří pýthagorejci rozvíjeli nejen **aritmetiku**, **geometrii** a **astronomii**, ale i **lékařství**, **akustiku** a **teorii hudby**.

Aristotelés o pýthagorejcích:

„*... pokládali prvky čísel za prvky všeho jsoucna a také celé nebe za harmonii a číslo.*“⁸

Pýthagorejec Filolaos:

„*A zajisté vše, co se poznává, má číslo, neboť bez něho není možno nic ani pomyslet, ani poznat.*“⁹

POJEM

APORIE

Pojem **aporie** (z řeč.) znamená doslova **neprůchodnost** či **bezvýchodnost**.

SOUVISLOSTI

Aporie „Letící šíp je nehybný“

Budeme-li pozorovat šíp v kterémkoliv momentě jeho letu, zjistíme, že je na určitém místě, zaujímá stále stejný prostor a je v něm v klidu. Když je ale v každém okamžiku v klidu, pak je v klidu i v celém čase a zůstává na tom místě.

Závěr: **Není možné určit žádný okamžik, v němž by byl šíp v pohybu.**

OSOBNOST

Hérakleitos z Efezu

Hérakleitos (asi 540–480 př. n. l.) se narodil v Efezu (malé město na jihozápadním pobřeží Malé Asie); pocházel z královského rodu. Po zklamání v politickém životě se z veřejného dění stáhl. Pro obtížně srozumitelné vyjadřování byl nazýván „*temným*“.

Poznej sám sebe ZAJÍMAVOST

K poznání sebe samého vyzýval Řeky i výrok mudrce **Chilóna** vytesaný na Apollónově chrámu v Delphách:

„*Poznej sebe sama.*“
(řeč. *Gnóthi seauton.*)⁶

Na obrázku níže vidíte ruiny Apollónova chrámu (Delfy, Řecko). ▼

Chilón
ze Sparty

Uvedené závěry jsou však v evidentním rozporu s naší zkušeností, vždyť skutečnost je tvořena jsoucny, jež se pohybují a mění, vznikají a zanikají! Jak na uvedenou námitku odpovídá Parmenidés?

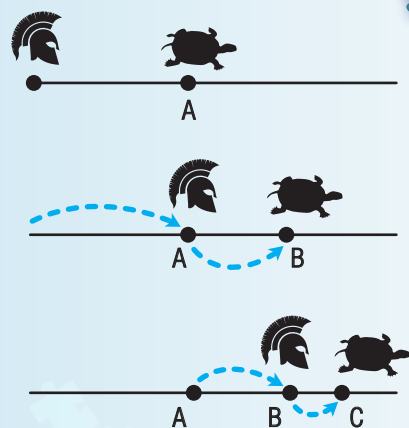
Lidské smysly tvrzení o nehybném „jedna“ skutečně nepotvrzují, ale to proto, že **smyslové poznání je povrchní a neúplné a zpravuje nás jen o pomíjivém**. Takové poznání zůstává je na úrovni **zdání**. Opravdového **vědění** o nepomíjivém bytí **dosáhneme jen myšlením, rozumem**. Jinými slovy, jen bytí můžeme myslet, tedy „... *myslit a být je totéž*“.¹

Parmenidův žák **Zenón z Eleje** (kolem 490–430 př. n. l.) se snažil až absurdními důkazy prokázat oprávněnost úvah svého učitele. Jsou známy jako tzv. **aporie** – např. **Letící šíp je nehybný** nebo **Achilles a želva**. Měly prokázat, že ten, kdo přijme např. realnost pohybu, dostane se do neřešitelných rozporů.

Aporie „Achilles a želva“

SOUVISLOSTI

Rychlý Achilles nikdy nedostihne pomalou želvu, neboť v okamžiku, kdy dosáhne bodu A, v němž se bezprostředně před tím nacházela želva, se již jeho atletická soupeřka přesunula do bodu B. Dosáhne-li Achilles bodu B, má opět smůlu. Želva již tento bod opustila a odfukuje v bodě C. Achilles bude sice její náskok zmenšovat, ale želvu nikdy nedostihne.
Závěr: **I kdyby pohyb nastal, nebyl by dokončen.**

Předložené úvahy se samozřejmě vzpírají naší zkušenosti a nemusíme být ani Achillem, abychom prokázali opak. Odkryly však problémy, které nastávají při naší snaze přesně definovat pohyb.

Hérakleitos z Efezu vyšel ze stejného základního faktu jako Parmenidés: vše je „jedno“. Není však nehybné a beze změn, jak vyvodili eleaté. Naopak, „jedno“ prochází změnami a je v neustálém pohybu, jak vidíme i na toku řeky: „*Nelze vstoupit dvakrát do téže řeky.*“²

Jak ale dochází k proměnám? „Jedno“ samo se proměňuje, neboť „jedním“ je toliko v jednotě a boji protikladů: „*Boj je otcem všeho...*“³

Výrazem či živlem pro proměny a současně jejich jednotu byl pro Hérakleita oheň: „*Tento svět, týž pro všechny, nestvořil žádný z bohů ani z lidí, ale vždy byl, jest a bude věčně živým ohněm, roznecujícím se podle míry a hasnoucím podle míry.*“⁴

Nejednoznačný je výklad Hérakleitova pojetí pojmu **logos**: je slovem, řečí, smyslem řeči i řádem, rozumem individuálním i společným. Logos je společný všemu, avšak promlouvá jen k těm, kteří se k němu „probudí“. **Proměnu musí člověk začít sám u sebe: zkoumáním a hledáním sebe samého. Jen tak uslyší význam řeči, jež mluví ze všeho, jen tak je zajedno se vším, co jest.**⁵

ZAJÍMAVOST

Empedoklés z Akragantu na Sicílii (asi 490–435 př. n. l.) byl rozporuplnou postavou, vydával se dokonce za bytost nadlidskou: legenda praví, že skočil do kráteru Etny a svým zmizením chtěl dokázat svůj návrat mezi bohy. Etna však vyvrhla zpět jeho bronzový opánek a zmařila jeho záměr.

1 *Zlomky předsofistických myslitelů*. Praha: SPN, 1989, s. 37 (Zl. B 2 a 3 z Prokla, Klémenta aj.).

2 HÉRAKLEITOS z Efezu. *Řeč o povaze bytí*. Praha: Hermann a synové, 1993, s. 46 (Zl. B 91 z Plútarcha).

3 *Zlomky předsofistických myslitelů*. Praha: SPN, 1989, s. 28 (Zl. 53, z Hippolyta, Zlomky s. 28).

4 Tamtéž, s. 30 (Zl. B 30 z Klémenta a Plútarcha).

5 PATOČKA, Jan. *Nejstarší řecká filosofie*. Praha: Vyšehrad, 1966, s. 154. Srov. HÉRAKLEITOS z Efezu.

6 *Řeč o povaze bytí*. Praha: Hermann a synové, 1993, s. 16–19.

6 HÉRAKLEITOS z Efezu. *Řeč o povaze bytí*. Praha: Hermann a synové, 1993, s. 38.

Platón (427–347 př. n. l.)

„... duše touží ustavičně vzhůru.“¹ (Platón)

Platónova filozofie

Platónovo filozofické úsilí můžeme shrnout do dvou okruhů. Je naše poznání relativní, jak tvrdí sofisté, anebo můžeme odkrýt podstaty pojmů, jež jsou objektivně platné, a dokonce i reálně existující? Platónovým řešením je **nauka o idejích**. Na politické problémy odpověděl Platón svou **vizí ideálního státu**.

Nauka o idejích

Platón stejně jako Sókratés odmítl relativismus sofistů. Sókratés proto hledal obecné podstaty mravních pojmů, které mají nadčasovou a objektivní platnost. Platón rozšířil toto úsilí na všechny pojmy. Další jeho předpoklad měl klíčový význam: **obecné podstaty** nejsou jen obecnými pojmy, nýbrž také **reálně existují**, a to nezávisle na nás a nám vnímatelném světě. Platón je nazval **idejemi**.²

Na rozdíl od jednotlivých a hmotných věcí jsou **ideje obecné, nehmotné, neměnné, věčné a dokonalé**. Jen **idejím** přísluší **bytí pravé a prvotní**. Proč? Nepodléhají vzniku, proměnám ani zániku. Konkrétní a jednotlivé věci, které jsou naopak nestálé a proměnlivé, tvoří svět druhotný, odvozený.

Ideje jsou uspořádány hierarchicky. Nejvyšší ideou je **idea dobra**, která je příčinou a principem všech ostatních idejí i všeho jsoucího, sama však spočívá mimo jsoucnost a je tedy povahy božské.

Tím ovšem Platón rozlišil světy dva: **svět věčných idejí** a **svět pomíjivých věcí**. Takové pojetí můžeme považovat za **dualistické**. Jelikož jsou ideje nehmotné a existují nezávisle na člověku, můžeme Platónovu koncepci označit také jako **objektivní idealismus**.

Jak můžeme ideje poznat? Smysly nám poskytují údaje pouze o jednotlivých a proměnlivých věcech. **Smyslové poznání je tedy neúplné a nespolehlivé**. K poznání idejí můžeme dospět myšlením, tedy pomocí **rozumového zdůvodnění**. Získáme tím vědění pravé a jisté.

POJEM

► IDEA

Vedle pojmu **idea** používal Platón i pojem **eidos**, oba pojmy jsou odvozeny z řec. *eidein* = vidět.

Nevyjadřují však schopnost smyslového vnímání zrakem, nýbrž **schopnost rozumu poznat neměnné podstaty**.

Jinými slovy, **ideje jsou viditelné myslí a jsou tedy předměty poznání**. Podle Platóna jsou však i **skutečnými jsoucnými**.³

Poznámka: Pojmem „idea“ se v češtině v běžné řeči rozumí myšlenka či nápad a pojmem „ideál“ zase dokonalý vzor.

OSOBNOST

Platón

Platón (427–347 př. n. l.) pocházel z přední athénské aristokratické rodiny. Osudovým se mu stalo jeho setkání se Sókratem, několik roků patřil do okruhu jeho žáků a obdivovatelů. Nespravedlivý rozsudek nad Sókratem ho hluboce zasáhl. Přestože se vzdal osobních politických ambicí, pokusil se opakovaně, ovšem bez úspěchu, o realizaci svých politických představ na dvoře sicilských vládců. Založil školu zvanou **Akadémie**, která působila až do roku 529 n. l.

SOUVISLOSTI

Z Platónova díla

Obrana Sókrata – Sókratova řeč k jeho soudcům

Kritón – hodnota právního řádu

Euthyfrón – zbožnost

Lachés – statečnost

Faidón – filozofie a nesmrtelnost

Faidros – filozofie a krása

Symposion, Hostina – filozofie a krása

Ústava (řec. *Politeia*) – filozofie a výstavba obce

Theaitétos – pravé vědění

Parmenidés – problémy se světem idejí

Sofisté – jsoucnost a bytí

Timaios – kosmogonie, nauka o vzniku světa

Zákony (řec. *Nomoi*) – obec a zákony

Platónovy práce mají většinou formu **dialogů**. V nich je napodobován živý sókratovský rozhovor, v němž se hledá a „rodí“ pravda.

Podobenství o jeskyni

Pro svůj výklad používal Platón i **podobenství**.

Nejznámějším je **podobenství o jeskyni**, které podává obraz lidí spoutaných v jeskyni tak, že se mohou dívat jen na její zadní stěnu. Za nimi hoří oheň. Mezi ohněm a spoutanými lidmi je zídka a za ní chodí jiní lidé s věcmi, jež přesahují zídku a vrhají na zadní stěnu jeskyně stíny. Spoutaní lidé nevidí skutečné věci, nýbrž jen jejich stíny, avšak domnívají se, že vidí pravou skutečnost.

A jak by skončil ten, který by se osvobodil, spatřil skutečný svět a vrátil se zpět k uvězněným lidem, aby i je osvobodil? Smáli by se mu, a pokud by mohli, zabili by jej, končí chmurně Platón.

Výklad: Jeskyně symbolizuje vězení, do kterého nás uzavírá naše smyslové a povrchní vědění i náš zvyky spoutaný způsob života. Kdybychom se zbavili těchto pout, spatřili bychom ve slunečním světle pravou skutečnost. Filozof hledající pravdu může sklídit posměch, v horším případě skončit s trestem smrti jako Sókratés.

1 PLATÓN. *Ústava*. Přeložil Radislav Hošek. Praha: Svoboda, 1993, s. 319 (517 cd).

2 TRETERA, Ivo. *Nástin dějin evropského myšlení*. Praha – Litomyšl: Ladislav Horáček – Paseka, s. 85.

3 HARE R. M. et al. *Zakladatelé myšlení: Platón, Aristotelés, Aurelius Augustinus*. Praha: Svoboda, 1994, s. 45, 51. NOVOTNÝ, Zdeněk. *Jak (se) učit filosofii*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2004, s. 21. BLECHA, Ivan et al. *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 184.

Patristika a scholastika

Po prostudování této kapitoly poznáte:

- hlavní znaky křesťanství a tzv. gnóze
- cíle filozofického úsilí křesťanských myslitelů patristiky
- filozofické a teologické názory Aurelia Augustina
- ústřední témata filozofického myšlení období scholastiky: vztah víry a rozumu, důkazy boží existence, spor o univerzálie
- ontologický důkaz Anselma z Canterbury
- metafyziku Tomáše Akvinského, jeho důkazy boží existence (tzv. pět cest) a kritiku Tomášovy metafyziky ze strany Williama Ockhama

Co se v kapitole dozvíte

Budete pak umět:

- charakterizovat obsahy křesťanské víry a porovnat je s myšlením antiky a gnóze
- formulovat úkoly křesťanských myslitelů období patristiky
- vyhodnotit filozofický a teologický přínos Aurelia Augustina
- osvětlit řešení vztahu víry a rozumu, důkazů boží existence a sporu o univerzálie křesťanskými mysliteli v období scholastiky
- vysvětlit a kriticky vyhodnotit ontologický důkaz Anselma z Canterbury
- vyložit metafyziku a tzv. pět cest Tomáše Akvinského a formulovat kritické argumenty Williama Ockhama vůči Akvinskému učení

Úvod do patristiky a scholastiky

Myšlení patristiky (1.–7. století) a scholastiky (9.–15. století) je **myšlením křesťanským**. Máme-li mu porozumět, musíme se nejprve seznámit se vznikem a obsahem křesťanství. Jeho nejvlastnějším pramenem a středobodem je Ježíš Nazaretský.

Křesťanství

Příběh Ježíše Nazaretského

V odlehlém regionu římského impéria (dnešní území Státu Izrael a Palestiny) se odehrál tajemný **příběh Ježíše z Nazareta** (asi 4 př. n. l. – 30 n. l.), který pro jeho následovníky, křesťany, znamenal zlom v dějinách lidstva. Pro křesťanství započal nový věk.

Ježíš Nazaretský byl Žid a v židovském náboženství byl také vychováván. Většinu svého života prožil ve městě Nazaret v oblasti Galileje. Veřejně vystoupil poprvé až ve svých přibližně třiceti letech. Po tři roky kázal a učil o božím království. Obracel se ke všem lidem, zvláště citlivý byl k lidem prostým a chudým, opovrhovaným a hříšným. Často se dostával do konfliktů se znalci a vykladači židovské bible. Jak sám předvídal, střet s náboženskou a světskou mocí skončil jeho smrtí. K trestu smrti ukřižováním byl odsouzen římským místodržícím Pontiem Pilátem.

Třetí den byl jeho hrob nalezen prázdný. Podle svědectví jeho blízkých se jim Ježíš zjevil jako živý. Podle křesťanské víry byla **vzkříšením Ježíše** dána člověku **naděje, že boží láska je silnější než smrt**. Událost vzkříšení není revitalizací mrtvého, nýbrž radikální proměnou do zcela nového a nesmrtelného života: života s Bohem.¹ Proto také kříž, symbol křesťanství, je nejen připomenutím utrpení Ježíše, ale i znamením naděje.

Obsah křesťanské zvěsti

Ježíš kázal a učil o **božím království**, tedy o společenství člověka s Bohem, kterému se člověk může přiblížit pokáním a radikální vnitřní proměnou. Jako dvě hlavní příkázání stanovil Ježíš lásku k Bohu a lásku k bližnímu. Boha máme milovat celým svým srdcem, celou svou duší a celou svou myslí. Láska k bližnímu se vztahuje na všechny lidi bez rozdílu: milovat máme tedy i lidi opovrhované, cizí, a dokonce i vůči nám nepřátelské. Ježíš nepůsobil jen mluveným slovem, ale především svými činy a osobním příkladem. I ve chvílích nejtěžších, ve chvílích opuštění a osamocení prokazoval lásku, odpuštění a odevzdání se boží vůli.

Již Ježíšovi bezprostřední následovníci odvodili, že základními křesťanskými ctnostmi jsou víra, naděje a láska. Vzájemně se podmiňují, ale největší z nich je láska.

¹ RATZINGER, Josef – Benedikt XVI. *Ježíš Nazaretský: od vjezdu do Jeruzaléma do zmrtvýchvstání.*

Brno: Barrister – Principal, 2011, s. 176–177. KÜNG, Hans. *Být křesťanem: křesťanská výzva.*

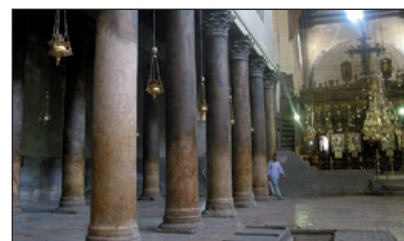
Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000, s. 167, 171.

VÍTE, ŽE...?

Rok narození Ježíše Krista

Rok narození Ježíše Nazaretského jako počátek nové křesťanské epochy, tedy „našeho letopočtu“, stanovil v 6. století z tehdy dostupných záznamů římský mnich Dionysius Exiguus, ovšem nepřesně.

▲ Chrám Narození Páně v Betlémě.

▲ Ježíšovy promluvy k věřícím na obraze Horské kázání (2. pol. 19. stol.) od dánské malíře Carla Heinricha Blocha.

SOUVISLOSTI

Z Augustinova života

▲ Autorem obrazu z období kolem roku 1637 je věhlasný vlámský barokní malíř Paul Rubens (1577–1640). Malba zobrazuje známou příhodu z Augustinova života, při které si myslitel povšimne malého chlapce, jak přelévá vodu z moře do malého jezírka v písku. Augustin se jej ptá: „Ty bys chtěl přelít moře do jamky v písku?“ A dítě odpovídá: „Dříve já přeliji moře do tohoto jezírka, nežli Ty pochopíš tajemství svaté Trojice.“

Augustin se ve své práci skutečně věnoval problematice trojedinosti Boha.

Je obvykle vyobrazován s knihou, psacím brkem a hořícím srdcem, symboly učence. Často jej také na malbách či sochařských výtvorech doprovází anděl nebo dítě – novorozeněcká podoba Ježíše.

„Stvoření z ničeho“

Augustinus interpretuje biblický příběh o stvoření světa a vyvozuje, že Bůh stvořil svět pouze ze své svobodné vůle: v tomto smyslu se hovoří o tzv. **stvoření z ničeho** (lat. *creatio ex nihilo*). Před stvořením světa tedy neexistovala žádná forma hmoty a neexistoval ani prostor a čas. **Čas stvořil Bůh až se světem.**

Mylná je představa, že věčnost je čas prodloužený do nekonečna. Věčnost náleží Bohu, čas proměnlivému světu. Mezi věčností a časem je tedy zásadní rozdíl, stejně jako mezi Bohem a světem. **Bůh je tedy vůči světu transcendentní** (z lat. *transcendere* = překračovat, přesahovat).

Augustinovo pojetí času¹

Ale **co je čas?** Vím to, když se na něj nikdo netáže, mám-li to ale někomu vysvětlit, nevím, rmoutí se Augustinus a pokouší se o analýzu své subjektivní zkušenosti s časem. Postupujme podle jeho úvah.

*Co mohu tvrdit určitě? Nebyl by minulý čas, kdyby nic nemělo, nebyl by budoucí čas, kdyby nic nepřicházelo, nebyl by přítomný čas, kdyby nic netrvalo. Ale kde je čas minulý a budoucí, když minulý již není a budoucí ještě není? A kdyby byl čas přítomný stále přítomným a neměnil se v minulý, nebyl by to již čas, nýbrž věčnost.*¹

*Přítomným se může nazvat jen ten okamžik času, který již nemůže být rozdělen v žádné, ani ty nejmenší části. Tento okamžik přítomnosti spěchá tak rychle z budoucnosti do minulosti, že ani chvilky netrvá. Kdyby totiž trval, nutně by se rozdělil na čas minulý a budoucí. Přítomný čas tedy nemá žádné trvání.*²

*Nelze tvrdit, že jsou tři časy, totiž minulý, přítomný a budoucí, neboť čas minulý ani budoucí není. Správněji by se mělo říci: Jsou tři časy, totiž přítomný čas s hledem k minulosti, přítomný čas s hledem k přítomnosti a přítomný čas s hledem k budoucnosti. Tyto podoby času vnímám jen ve své duši, jinde je nevidím. Přítomnou s hledem k minulosti je paměť. Přítomným s hledem k přítomnosti je nazírání. Přítomným s hledem k budoucnosti je očekávání.*³

Pro člověka existuje reálně jen čas přítomný. Minulost může být vyvolána z paměti do přítomnosti. Budoucnost je zase obsažena v přítomnosti jako její očekávání. Všechny tři dimenze času jsou tedy výsledkem činnosti lidské duše, a to jako očekávání, pozorování a vzpomínka.⁴

Člověk žije v existenciálním a bolestném napětí mezi časem a věčností. Svou myslí se dotýká horizontu věčnosti, avšak svou existencí náleží pomíjivému času, který nemá žádného trvání a který přes přítomnost neúprosně padá z budoucnosti do minulosti.

Souhrn

Moje poznámky:

Dílní shrnutí kapitoly

- Nejvlastnějším **pramenem křesťanství** je **Ježíš Nazaretský** (asi 4 př. n. l. – 30 n. l.).
- Ježíš kázal a **učil o božím království**, tedy o společenství člověka s Bohem, kterému se člověk může přiblížit pokáním a radikální vnitřní proměnou.
- Jako dvě hlavní přikázání ustanovil Ježíš **lásku k Bohu a lásku k bližním**.
- Všichni lidé si jsou před Bohem rovni.
- Základními křesťanskými ctnostmi jsou **víra, naděje a láska**. Vzájemně se podmiňují, ale největší z nich je láska. Vždyť i Bůh je láska, a kdo miluje, je v Bohu a Bůh v něm.
- Ježíš zemřel ukřižováním, třetího dne byl podle svědectví svých následovníků vzkříšen. Podle křesťanské víry byla jeho vzkříšením dána člověku naděje, že boží láska je silnější než smrt.
- Podle křesťanů se Bůh stal v Ježíši člověkem, vyšel lidem vstříc a nabídl jim svou lásku.
- Křesťané přijímají Ježíše jako **Mesiáše**, který přišel vysvobodit (vykoupit) a zachránit (spasit) lidský rod z jeho egoismu, slabosti a hříchů.
- Křesťané věří v **jediného Boha**, který se projevuje **ve třech osobách**, a to jako **Otec** (Stvořitel světa), **Syn** (Ježíš Kristus) a **Duch svatý**.

1 AUGUSTINUS, Aurelius. *Vyznání*. Praha: Kalich, 1990, s. 391. 2 Tamtéž, s. 394. 3 Tamtéž, s. 399–400.

4 Tamtéž, s. 412–413.

Renesanční myšlení

Po prostudování této kapitoly poznáte:

- význam pojmů renesance a humanismus
- hlavní myšlenky Mikuláše Kusánského a Giordana Bruna
- dílo Vladař od Nicolla Machiavelliho
- utopické práce Thomase Mora a Thomasa Campanelly
- nový pohled na vesmír v epoše renesance (Mikuláš Koperník, Galileo Galilei)
- hlavní myšlenky křesťanské reformace

Renesance a humanismus

Období mezi lety 1400 a 1600 se označuje jako **renesance**. Termín „renesance“ odpovídá významu „znovuzrození“, v tomto případě ve smyslu duchovního znovuzrození antické kultury. Základním motivem renesance byla touha po novém stylu života i novém uchopení reality, a to s využitím odkazu antiky. Trvalou součástí renesance bylo **humanistické hnutí**, které spočívalo v obratu k humanitním vědám a ke všemu lidskému.

Renesanční platónismus

Celé období renesance bylo provázáno oživením a interpretací prakticky všech filozofických směrů antiky, největší vliv však měl platónismus a novoplatónismus. Ve Florencii byla v polovině 15. století založena platónská Akademie. K jejím nejvýznamnějším představitelům patřil **Marsilio Ficino** (1433–1499) a **Giovanni Pico della Mirandola** (1463–1494). Jejich základní metafyzické schéma bylo novoplatónské: **svět (univerzum) vychází z Boha a k Bohu se zpět navrácí**. Univerzum je tvořeno několika vrstvami jsoucího.

Marsilio Ficino

Giovanni Pico della Mirandola

Pico della Mirandola přisuzuje člověku centrální postavení, neboť člověk v sobě spojuje všechny vrstvy univerza. Kým člověk bude, záleží jen na jeho svobodné vůli. Ve své slavné řeči *O důstojnosti člověka* nechává Boha pronést k člověku – Adamovi tato slova: „*Ale tebe neomezuje nížádná hranice a utváříš se sám vlastní svobodnou vůlí. Postavil jsem tě do středu světa, abys mohl lépe přehlédnout, co svět obsahuje. Nestvořil jsem tě ani pozemským, ani nebeským, ani smrtelným, ani nesmrtelným, abys mohl sám a svobodně jako dobrý malíř nebo obratný sochař dokončit svůj vlastní tvar.*“¹

Mikuláš Kusánský² (1401–1464)

Na rozhraní středověku a renesance stojí originální myslitel **Mikuláš Kusánský**, jenž myšlenkový a metodický rámec scholastiky opustil a pokusil se o nové vysvětlení skutečnosti pomocí triády **Bůh–univerzum–jednotliviny**.

Bůh je maximem, nekonečnem, „*jedno, které je vším*“.³ Prostředníkem mezi Bohem a jednotlivými jsoucnými (jednotlivinami) je **univerzum** (vesmír), které je sice také nekonečné, avšak současně závislé na Bohu. Univerzum objímá svou univerzální jednotou všechny **jednotliviny**. Vesmír je bez hranic a Země není jeho středem. Země se pohybuje, ač se nám to tak nejeví, uvádí Kusánus ještě před Koperníkem a Galileem.

Jak je ale překonána průrva mezi Bohem a univerzem? Jakým způsobem je založeno univerzum a jednotliviny v něm? **Skloubením** (lat. *contractio*), a to ve smyslu konkretizace, realizace: „*Skloubení znamená skloubení v něco.*“⁴

1 CORETH, Emerich a SCHÖDORF, Harald. *Filosofie 17. a 18. století*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 19.

2 PATOČKA, Jan a FLOSS, Pavel. *Mikuláš Kusánský*. Praha: Vyšehrad, 2001, s. 23–105 (autorem studie je Pavel Floss). TRETERA, Ivo. *Nástin dějin evropského myšlení*. Praha – Litomyšl: L. Horáček – Paseka, 1999, s. 247–250. HEINZMAN, Richard. *Středověká filosofie*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000, s. 287–299.

3 KUSÁNSKÝ, Mikuláš. *De docta ignorantia*. In PATOČKA, Jan a FLOSS, Pavel. *Mikuláš Kusánský*. Praha: Vyšehrad, 2001, s. 125, 161. 4 Tamtéž, s. 165.

Co se v kapitole dozvíte

Budete pak umět:

- charakterizovat období renesance a úkoly renesančního humanismu
- vysvětlit filozofický přínos Mikuláše Kusánského a Giordana Bruna
- vyhodnotit názory Nicolla Machiavelliho na řízení státu
- osvětlit utopické vize na uspořádání společnosti Thomase Mora a Thomasa Campanelly
- vysvětlit změnu pohledu na uspořádání vesmíru v epoše renesance
- osvětlit smysl křesťanského reformačního úsilí

OSOBNOST

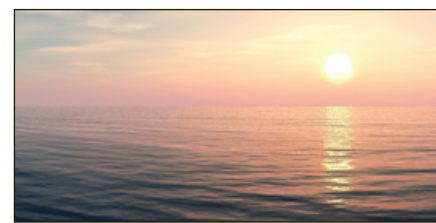
Mikuláš Kusánský

Mikuláš Kusánský (1401–1464) byl filozof, teolog, matematik a vysoký církevní hodnostář, jenž se uplatnil i jako obratný vyjednávač v mnoha konfliktech, jednal např. v Basileji i s husity. Pocházel z města Kues v oblasti Porýní, podle města původu se psal jako „Kusánus“. Odmítl pokračovat v rodinné tradici loďářů a oddal se s maximálním nasazením studiu a práci v církvi.

Z díla: *De docta ignorantia* (*Vědění o nevědění*; 1440).

Myšlenka o Bohu ZAJÍMAVOST

Myšlenka o Bohu jako nekonečném základu konečných věcí a splynutí protikladů (lat. *coincidentia oppositorum*) v něm se prý Mikuláš Kusánskému zjevila při pohledu na nedozírné moře při jedné z jeho cest.

OSOBNOST

Thomas More

Thomas More (1478–1535) byl představitelem anglického humanismu. Zažil, stejně jako později Francis Bacon, společenský vzestup až na místo kancléře i potupný pád. Ve sporu krále s papežem o rozvod se postavil za myšlenku papežské nadřazenosti a skončil ve vězení pověstného Toweru a nakonec i na popravním špaluku.

Utopický model státu se společným vlastnictvím vytvořil rovněž italský filozof a politický reformátor **Thommaso Campanella** (1568–1639), a to v díle z oblasti politické filozofie s příznačným názvem *Sluneční stát*.

Kosmologie – nový pohled na vesmír

Jak si vesmír představovali myslitelé starověku a středověku? **Země je nehybným středem vesmíru**. Proč? Pohyb Země bychom vnímali. Hvězdy včetně Slunce a také planety se točí kolem ní. **Model vesmíru byl tedy geocentrický**.

Vědecké důkazy nové koncepce vesmíru přinesli **Mikuláš Koperník** (1473–1543) a **Galileo Galilei** (1564–1642). Nové poznatky přinesly doslova revoluci v myšlení. Hovoří se proto o „kopernikánské revoluci“ či o „kopernikánském obratu“.

OSOBNOST

Galileo Galilei

Galileo Galilei (1564–1642). Do ohniska celospolečenského zájmu vnesl kopernikánství až Galileo Galilei, který pomocí účinnějšího **dalekohledu** potvrdil kopernikánský model. Proti novým objevům však vznikl odpor. Galilei své kosmologické názory hlasitě obhajoval, a přestože měl zastánce i uvnitř katolické církve, obvinění na sebe nedalo dlouho čekat. Galilei byl donucen své učení odvolat. Dovětek „... a přece se točí...“ není sice doložen, avšak ve zkratce vyjadřuje směřnost i absurditu sporu.

OSOBNOST

Mikuláš Koperník

Mikuláš Koperník (1473–1543), polský kněz se zájmem o astronomii a matematiku, nalezl v geocentrickém modelu tolik komplikací, že se rozhodl přezkoumat tradiční řešení a nabídnout nové hledisko. Koperníkova genialita spočívala v tom, že nepodlehli svodu toho, jak se nám vesmír jeví – pohyb Slunce je pouze zdánlivý, ne Slunce, ale Země a další planety se točí kolem Slunce jako nehybného středu, Země se pak točí i kolem své osy. Geocentrismus byl nahrazen **heliocentrismem**. Hlavní Koperníkovo dílo *O obězích nebeských sfér* vyšlo až v roce jeho smrti, roku 1543.

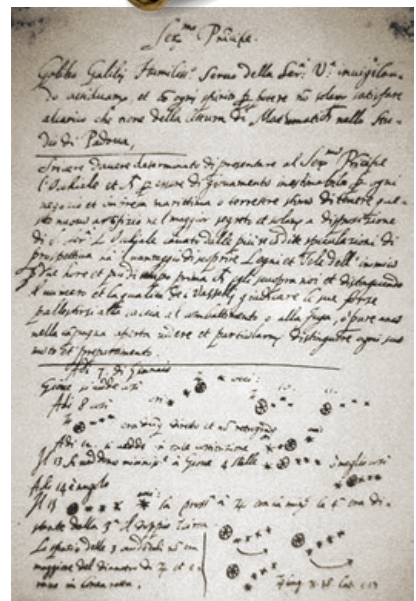
▲ Galileo Galilei předvádí benátskému dóžeti použití dalekohledu. Obraz italského malíře Giuseppe Bertiniho (1825–1898) z roku 1858.

V čem tkví především Galileův význam? Galilei obhajoval teze, které se staly klíčovými pro **novověké přírodovědné myšlení**. Velká kniha přírody je podle něj psána jazykem matematiky, proto je třeba preferovat **kvantitativní metody**, jejichž výsledky lze vyjadřovat matematicky. Vytvářel se **mechanistický model světa**, který je charakteristický již pro novověké myšlení.

▲ Galileo čelí římské inkvizici. Obraz z roku 1857 od italského malíře Cristiana Bantiho (1824–1904).

▲ Galileův rukopis, ve kterém zmiňuje své pozorování měsíců planety Jupiter. Dopis byl zaslán v srpnu roku 1609 benátskému dóžeti Leonardu Donatovi. Kromě uvedené pozorování (ve spodní části dopisu) se v něm Galileo zmiňuje i o použití dalekohledu ve vojenství.

Filozofie 17. a 18. století

Po prostudování této kapitoly poznáte:

- hlavní znaky a témata filozofického myšlení 17. a 18. století
- epistemologické koncepty racionalismu a empirismu
- hlavní představitele filozofie 17. a 18. století, ke kterým patří R. Descartes, B. Spinoza, W. Leibniz, B. Pascal, J. A. Komenský, F. Bacon, Th. Hobbes, J. Locke, D. Hume, G. Berkeley a I. Kant
- charakteristické rysy epochy osvícenství a její představitele

Racionalismus a empirismus

Ústředním problémem raně novověké filozofie se stalo tázání po jistotě a pravdivosti našeho vědění a po možnostech lidského poznání. Při hledání řešení se vytvořily dva směry:

- **racionalismus** (René Descartes, Wilhelm Leibniz, Baruch Spinoza);
- **empirismus** (Francis Bacon, Thomas Hobbes, John Locke, David Hume, George Berkeley).

Podle **racionalismu** je rozhodujícím prostředkem poznání **rozum** (lat. *ratio*). Pravdy získané bez závislosti na smyslové zkušenosti se označují jako „před zkušenostní“, tedy **pravdy apriorní** (z lat. *a priori* = z dřívějšího, předem). Rozum je samostatným zdrojem poznání především v oblasti matematiky, logiky, etiky a metafyziky.

Podle **empirismu** je prvotním zdrojem poznání **zkušenost** (z řec. *empeiria* = zkušenost). Rozum zkušenostní materiál následně třídí a zpracovává. Získané pravdy se proto označují jako **pravdy aposteriorní**, „po zkušenostní“ (z lat. *a posteriori* = z pozdějšího).

Nic není v rozumu, co dříve nebylo ve smyslech, tvrdil **John Locke** (1632–1704, anglický filozof, více viz str. 54). Lidská mysl je tedy zpočátku jako nepopsaná tabule (lat. *tabula rasa*). Jako **sensualismus** (z lat. *sensus* = počitek, smysl) se označuje krajní směr empirismu, podle kterého jsou smyslové počitky výhradním zdrojem poznání.

O vyřešení sporu mezi racionalismem a empirismem se pokusil **Immanuel Kant** (1724–1804, německý filozof, více viz str. 59). Jako prvotní zdroj poznání určil sice smyslovou zkušenost, ta je však podle něj formována apriorními principy teoretického rozumu.

K významným představitelům křesťanského myšlení tohoto období patřili **Blaise Pascal** (1623–1662, francouzský matematik a fyzik, teolog a filozof, více viz str. 51) a **Jan Amos Komenský** (1592–1670, český myslitel, spisovatel, pedagog a filozof, více viz str. 52).

René Descartes (1596–1650)

*„Myšlím, tedy jsem.“² (lat. *Cogito, ergo sum.*) (René Descartes)*

Descartův příklon k mysli a rozumu člověka

Pro svůj radikální obrat k lidskému subjektu, k jeho mysli a rozumu je **René Descartes** považován za zakladatele novověké filozofie subjektu. Z hlediska řešení otázek procesu poznání patří k představitelům novověkého racionalismu.

V epoše antiky, středověku i renesance se postavení člověka odvíjelo od jeho místa v řádu jsoucího a od jeho vztahu k Bohu.

Co se v kapitole dozvíte

Budete pak umět:

- určit a vysvětlit hlavní znaky a témata filozofie 17. a 18. století
- objasnit epistemologické koncepty racionalismu a empirismu
- charakterizovat filozofické postoje výše uvedených autorů
- kriticky vyhodnotit přínos osvícenství

SOUVISLOSTI

Předěl ve filozofickém myšlení¹

Stanovit jednoznačný předěl mezi epochami lze obtížně, na jedné straně můžeme vystopovat kontinuitu mezi myšlením středověku, renesance a moderního věku. Na straně druhé je však zřejmá přece jen výraznější **diskontinuita v myšlení některých filozofů 17. a 18. století**, mezi všemi jmenujme René Descarta, Johna Locka a Immanuela Kanta.

Ke zlomu ve filozofickém myšlení přispělo mnoho faktorů a změn: **rostl význam lidského jednotlivce** spojený s prosazováním lidských práv, úspěchy přírodních věd přinášely růst poznání a pokrok ve všech oblastech života. S tím vším pak souvisela **víra v moc rozumu** – 17. a 18. století náleží epoše **osvícenství**.

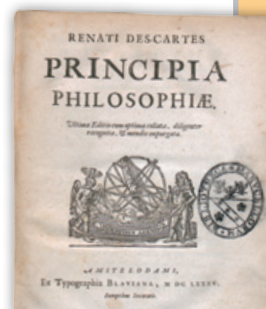
OSOBNOST

René Descartes

René Descartes (1596–1650; latinsky *Renatus Cartesius* – odtud označení **karteziánství**), byl francouzský filozof a matematik, jeden ze zakladatelů moderní vědy a novověkého filozofického myšlení, představitel novověkého racionalismu.

Z díla: *Rozprava o metodě, Meditace o první filozofii, Principy filozofie* (ukázka úvodní strany tohoto díla na obr. výše ▲).

1 RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie (I)*. Praha: OIKOYMENH, 2001, s. 9–18. CORETH, Emerich a SCHÖDORF, Harald. *Filozofie 17. a 18. století*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 10–29.

2 DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. Praha: Svoboda, 1992, s. 26.

OSOBNOST

Charles
Montesquieu

Cenný příspěvek k politické filosofii a teorii práva a státu podal v *Duchu zákonů* již jednou zmíněný **Charles Montesquieu** (1689–1755). Občanská svoboda nejlépe zaručuje takový stát, jehož moc je rozdělena do tří na sobě nezávislých oblastí **moci výkonné, zákonodárné a soudní**.

SOUVISLOSTI

Deismus

V náboženské oblasti se osvětenství promítlo také do myšlenek **deismu** (z lat. *deus*, tedy *bůh*). Podle deismu bůh sice stvořil svět se všemi jeho zákony, avšak více do jeho dění nezasahuje. Svět i lidský rod se tím stávají zcela autonomními a nezávislými na bohu. Má potom náboženství ještě nějaký smysl? Podle deismu ano, avšak tento smysl se odvíjí jen od mravních požadavků.

K zakladatelům deismu v Anglii patří **Herbert z Cherbury** (1581–1648).

Aby se křesťanství jasně distancovalo od deismu, začalo používat od 18. století termín „teismus“, který chápal boha jako osobu, k níž se může věřící s láskou a důvěrou obracet.

Herbert
z Cherbury

OSOBNOST

Jean-Jacques
Rousseau

Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), francouzský osvícenský filozof a spisovatel. Svými myšlenkami inspiroval francouzské revolucionáře, utopické socialisty a sociální myslitele. Svůj život vylíčil s neobvyklou otevřeností v autobiografii *Vyznání*.

Z díla:

Rozprava o vědách a uměních,
Rozprava o původu a příčinách nerovnosti,
O společenské smlouvě,
Emil aneb o výchově.

Osvícenství (17.–18. století)

Změny v myšlení a pohledu na společnost

Během 17. a 18. století se větší část Evropy a Severní Ameriky komplexním způsobem proměnila. Ze společnosti tradiční (feudální) vznikala postupně **společnost moderní**, industriální. Na trůn byl posazen **rozum**. Rozum, jenž poskytl člověku moc k ovládnutí přírody. Rozum, jenž přinášel „světlo“ poznání do temnoty strachu a pověr. Není divu, že průkopníci nové doby byli nazváni **osvícenci** a nová epocha pak **osvícenstvím**. K osvícencům patřili i někteří filozofové, o kterých jsme pojednávali v předchozích kapitolách: John Locke, David Hume či Gottfried Wilhelm Leibniz.

Motivy a obsahy osvícenství **vyplynuly především z víry ve schopnosti lidského rozumu, z víry v neomezený pokrok**, jenž zaručí důstojný život každé lidské bytosti. S tímto přesvědčením souvisel požadavek na emancipaci člověka a **svobodu myšlení**. Cíle a obsah osvícenství lze shrnout do hesla Velké francouzské revoluce: *Rovnost, svornost, bratrství*.

Nejvýrazněji se osvícenské hnutí prosadilo v období mezi revolucemi v Anglii (1688) a ve Francii (1789). Některé rysy osvícenství však můžeme zaznamenat i v předchozích epochách. Stejně tak můžeme říci, že **osvícenství ve své podstatě neskončilo**, neboť **mnohé jeho cíle jsou pro nás živé i v současnosti**.

Velmi radikální podobu získalo osvícenství ve Francii. Nejvýraznějším kritikem společenských poměrů a církve byl francouzský spisovatel, básník a také filozof **Francois Marie Voltaire** (1694–1778).

Voltaire

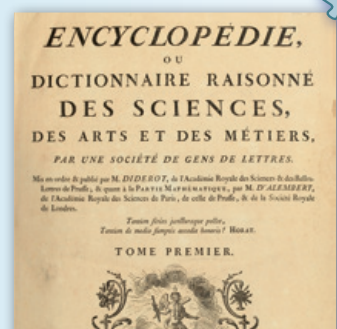
Encyklopedie věd, umění a řemesel

SOUVISLOSTI

Mimořádně vlivnou nejen ve Francii se stala *Encyklopedie čili naučný slovník věd, umění a řemesel* (zkráceně *Encyklopedie*), jejíž svazky vycházely po třicet let (1750 až 1780).

Jejími autorům se říká **encyklopedisté** a byli to právě oni, kteří připravili po duchovní stránce Francouzskou revoluci. K encyklopedistům patřil i **Jean-Jacques Rousseau** – ten však zaujímá zvláštní pozici, neboť osvícenství v některých ohledech kriticky překonává.

Na obrázku vpravo vidíte úvodní stránku zmíněného titulu. ▶

Jean-Jacques Rousseau (1712–1778)

Návrat k přirozené rovnosti lidí

Ve svém díle *Rozprava o původu a příčinách nerovnosti* (1755) analyzoval **Jean-Jacques Rousseau** přirozený stav člověka, jenž se vyznačuje svobodou a rovností, ale rovněž i sobectvím, které je ovšem doprovázené soucitem.

Co přivedlo pád přirozeného stavu? Jednak soukromé vlastnictví, jednak ztráta svobody. „*Člověk se narodil svobodný a všude je v okovech*,“¹ zní proslulá věta z díla *O společenské smlouvě*. Zrod kultury byl sice nevyhnutelný, způsobil však zkažení lidské přirozenosti. Lidé od přirozenosti dobří se stali pyšnými a sobeckými, lidé od přirozenosti rovní a svobodní se rozčlenili na chudé a bohaté, na raby a pány.

Rousseau tím dospěl k opačnému hodnocení civilizace a pokroku než osvícenci. Pokrok člověka spíše deformuje. Heslem *Zpět k přírodě!* však Rousseau nemyslel návrat do původního přírodního stavu, nýbrž **návrat k přirozené rovnosti lidí a k nepokřivené kultuře**. Rousseau se kriticky stavěl i k přecenění rozumu, vždyť štěstí je záležitostí spíše citu a srdce.

1 ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě*. Přeložila Jarmila Veselá. Dobrá voda: Aleše Čeněk, 2002, s. 12. ISBN 80-86473-10-4

Dílčí shrnutí kapitoly

- Období osvícenství (přibližně 17. – 18. století) je charakterizováno **vírou v moc rozumu a v neomezený pokrok**. S tím souvisel i **požadavek na emancipaci člověka a svobodu myšlení**.
- V náboženském myšlení se osvícenství promítlo do tzv. **deismu**, podle kterého bůh sice stvořil svět se všemi jeho zákony, avšak více do jeho dění nezasahuje. Svět i lidský rod se tím stávají zcela autonomními a nezávislými na bohu.
- K představitelům osvícenství patřili např. **Francois Marie Voltaire, Charles Montesquieu a Jean-Jacques Rousseau**.
- **Jean-Jacques Rousseau** však osvícenství v některých ohledech kriticky přehodnocuje. Svým heslem ***Zpět k přírodě!*** vyjádřil požadavek na **návrat k přirozené rovnosti lidí a k nepokřivené kultuře**. Rousseau se kriticky stavěl i k přecenění rozumu, vždyť štěstí je záležitostí spíše citu a srdce.

Souhrn

Moje poznámky:

.....

.....

.....

.....

.....

Náměty pro samostatnou práci

1. Vypracujte referát o spisu Jeana-Jacquesa Rousseaua s názvem *Emil aneb o výchově*, v němž autor předkládá své představy o výchově.

Pozn.: Referát zpracujte na samostatný list a vložte si jej do učebnice.

Náměty a tipy pro samostatnou práci

Immanuel Kant (1724–1804)

„Dvě věci naplňují mysl stále novým a vzrůstajícím obdivem...: hvězdné nebe nade mnou a mravní zákon ve mně.“¹ (I. Kant)

Oblasti Kantova zkoumání

Kantovo filozofické úsilí můžeme rozložit do několika tematických oblastí, které sám autor definoval otázkami:

1. Co mohu vědět?, 2. Co mám konat?, 3. V co mohu doufat?, 4. Co je člověk?

K jednotlivým otázkám Kant připojuje tato objasnění:

1. Na otázku **Co mohu vědět?**, která je vlastně otázkou epistemologie, odpovídá jeho **Kritika čistého rozumu**. „Kritikou“ Kant rozuměl posouzení schopnosti rozumu dosáhnout poznatků nezávislých na zkušenosti – z tohoto hlediska hovoří o „čistém rozumu“ nebo také o teoretickém rozumu.
2. Druhá otázka **Co mám konat?** patří do okruhu etiky, kterou Kant řešil v **Základech metafyziky mravů** a v **Kritice praktického rozumu**. „Praktickým rozumem“ rozuměl tu stránku rozumu, která určuje mravní, praktické jednání.
3. Třetí otázka **V co mohu doufat?** spadá do oblasti náboženství, kterou Kant rozpracoval v práci **Náboženství v mezích pouhého rozumu**.
4. Zajištění důstojnosti a svobody lidské bytosti, tedy čtvrtá otázka **Co je člověk?**, dovedlo Kanta i k problémům politické filozofie. Věnoval se jim např. v práci **K věčnému míru**.

¹ KANT, Immanuel. *Kritika praktického rozumu*. Praha: Svoboda, 1996, s. 275.

OSOBNOST

Immanuel Kant

Immanuel Kant (1724–1804), německý filozof, jeden z nejvýznamnějších filozofů novověké filozofie. V jeho vývoji se rozlišují dvě období. V tzv. **předkritickém období** (asi do roku 1770) se věnoval problémům přírodních věd. Tzv. **kritické období** je pojmenováno podle názvů jeho stěžejních děl. Jejich ústředním tématem je kritické posouzení možností lidského rozumu. V oblasti etiky zkoumal podmínky mravního jednání a formuloval tzv. **kategorický imperativ** (viz str. 61). Z Kantova díla: **Kritika čistého rozumu** (1781), **Prolegomena** (1783), **Základy metafyziky mravů** (1785), **Kritika praktického rozumu** (1788), **Kritika soudnosti** (1790), **Náboženství v mezích pouhého rozumu** (1793).

Z Kantova života

Immanuel Kant žil a působil po celý život ve východopruském **Královci** (dnešní **Kaliningrad** v Rusku). Vyrůstal v prostých poměrech, jeho otec byl sedlákem. Vystudoval **filozofii, matematiku, fyziku a teologii**. Na univerzitě v Královci přednášel několik oborů. Patřil k velmi oblíbeným učitelům. Přestože žil sám, měl mnoho přátel a byl dobrým společníkem. Zato filozofovo fyzické zdraví bylo chatrné. Proto se také tužil přísnou životosprávou a na minutu propracovaným denním režimem, který pedantsky dodržoval, jeho sousedé si údajně podle něj kontrolovali správný čas. Po vydání svých hlavních děl se Kant ještě za svého života dočkal uznání a četných poct.

Na obrázku vpravo vidíte dům v Královci, ve kterém Kant žil. ►

SOUVISLOSTI

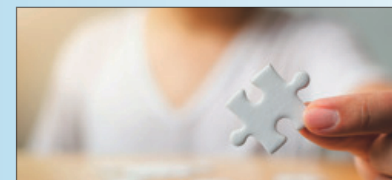
SOUVISLOSTI

Kopernikánský obrat

Podmínkou poznání všech uvedených stupňů je transcendentální subjekt (Já), který ovšem nemůžeme poznat bezprostředně, nýbrž jen nepřímo.

Doposud tradice předpokládala, že v procesu poznání objekt působí na subjekt poznání a ten se snaží v procesu poznání dosáhnout adekvace (shody) s daným objektem. To se ukázalo jako iluzorní.

Proto provedl Kant stejnou operaci jako Mikuláš Koperník, který při vysvětlování pohybu nebeských těles vzhledem k Zemi jejich pozice obrátil. Podstatou tohoto Kantova kopernikánského obratu je předpoklad, že **ne objekt, nýbrž subjekt je formujícím činitelem v procesu poznání**. Jinými slovy, **poznávající subjekt určuje poznávaný objekt**. ▽

POJEM

► KATEGORICKÝ IMPERATIV

Kategorický imperativ je příkaz, který určuje jen vůli a platí tedy nepodmíněně.

POJEM

► HYPOTETICKÝ IMPERATIV

Hypotetický imperativ je podmíněný, neboť určuje vůli vzhledem k požadovanému účinku. Příklad hypotetického imperativu: *V mládí pracuj a šetři, abys ve stáří nestrádal*. Tento příkaz pro mne ale platí jen za podmínky, že se chci pro stáří tímto způsobem zabezpečit.

POJEM

► MAXIMA

Maxima je subjektivní zásada určující vůli.

SOUVISLOSTI

Jak kategorický imperativ používat?

V naší každodenní praxi se můžeme řídit různými zásadami. Zásadami (maximami) jsou například: *Buď ochotný pomoci!*, *Žij zdravě!*, ale také: *Prosazuj svůj zájem bez ohledu na druhé!*, *Dávej přednost uspokojení před zdravím!*.³

Kategorický imperativ slouží jako kritérium, podle něhož můžeme zásady posuzovat. Mohu chtít, aby se tato konkrétní zásada stala obecně používaným principem? Nepovede k důsledkům, které poškodí nejen ostatní, ale i mne samého?

O duševních procesech a vědomí „já“ rozum uvažuje tak, jako by tvořily jeden celek, což je to, co se označuje jako **duše**. Zkoumá-li rozum jevy světa, myslí je tak, jako kdyby byly součástí celku světa. Uvažuje-li rozum o podmínkách všeho existujícího, může myslet něco, co představuje totalitu všech podmínek, co stvořilo podmíněné a co je samo nepodmíněné, tedy **boha**.

Transcendentální ideje rozumu nazval Kant **regulativními**, neboť regulují naše poznatky do nejvyšší možné syntézy a jednoty. Nemají však význam konstitutivní, nemohou tedy zakládat poznání skutečného předmětu.

S idejemi rozumu jsou spojeny i základní otázky metafyziky. U ideje duše je to otázka její nesmrtnosti, s idejí světa je spjata např. otázka lidské svobody nebo otázka ohraničení světa v čase a prostoru, s idejí boha otázka možnosti důkazů boží existence.

Ideje duše, světa a boha (a otázky s nimi spojené) jsou sice myslitelné, ale **nejdou poznatelné či ověřitelné, neboť překračují hranice zkušenosti**.

Závěr: **Metafyzika jako věda není možná**.

Úkol praktického rozumu

SOUVISLOSTI

Vyřešit otázku nesmrtnosti duše, otázku svobody lidské vůle, konečnosti či nekonečnosti světa nebo dokázat existenci boha je **nad síly lidského teoretického rozumu**. Kdo přesto s těmito pojmy operuje ve snaze dosáhnout jistého poznání, dostane se do neřešitelných rozporů. A kdo uvedených limitů rozumu nedbá a holedbá se dosaženými pravdami, je domýšlivým dogmatikem, který filozofii i náboženské víře jen škodí, tvrdí Kant.

Současně ale připomíná, že **metafyzického tázání se vzdát nemůžeme**, patří totiž k přirozeným vlohám našeho rozumu. Musíme si však být vědomi toho, že **naš teoretický rozum metafyzické otázky, být na nás bytostně doléhají, vyřešit nedokáže**.

Přesto není postavení lidského bytí utopeno v absurditě. **V našem jednání, v naší životní praxi totiž k jistým závěrům dospějeme**. Ale to je již **úkol našeho praktického rozumu**, který rozhoduje o našem jednání. Proto Kant říká: „*Musel jsem tedy zrušit vědění, abych získal místo pro víru...*“¹

Co mám konat?

Nově přistupuje Kant i k etice. Na otázku *Co mám konat, abych jednal správně?*, má odpovědět tzv. **praktický rozum**, tedy ta stránka rozumu, která určuje naše jednání.

Heteronomní etika

Kritérium určující naše jednání nesmíme podle Kanta hledat v empirických podmínkách jednání, neboť ty nás vždy dovedou k **principům relativním**. Vůči naší vůli přitom vystupují jako **cizí příkazy**. Těchto fatálních chyb se dopouštěla dosavadní filozofická či náboženská tradice, která jako nejvyšší kritérium určovala nějaký – vůči naší vůli vnější – objekt či kvalitu: nejvyšší dobro, boží přikázání, blaženost, slast apod. V uvedených případech byla lidská vůle určena vnějším „zákonem“, tedy **heteronomně** (řec. *heteros* = cizí; *nomos* = zákon), proto i **etika byla heteronomní**.

Kategorický imperativ

Máme-li dosáhnout na kritérium, které by určovalo lidskou vůli obecně a nutně a současně umožnilo svobodné rozhodování, musíme jej odvodit z **čistého praktického rozumu**. Již z *Kritiky čistého rozumu* víme, že musí jít o soud syntetický a apriorní, tedy nezávislý na zkušenosti. Kant jej nazval **kategorickým imperativem**:

„*Jednej tak, aby maxima tvé vůle mohla vždy zároveň platit jako princip všeobecného zákonodárství.*“²

Můžeme se pokusit o zjednodušenou formulaci:

Jednej tak, aby zásada, kterou se řídíš, mohla platit všeobecně. ►

1 KANT, Immanuel. *Kritika čistého rozumu*. Praha: Oikoymenth, 2001, s. 25.

2 KANT, Immanuel. *Kritika praktického rozumu*. Praha: Svoboda, 1996, s. 50.

3 ANZEBACHER, Arno. *Úvod od etiky*. Praha: Zvon, 1994, s. 51.

Filozofie 19. století

Po prostudování této kapitoly poznáte:

- hlavní směry filozofického myšlení 19. století a jejich představitele
- německý idealismus: J. G. Fichte, F. W. J. Schelling, G. W. F. Hegel
- pozitivismus: Auguste Comte
- marxismus: Karl Marx a Friedrich Engels
- existencialismus: Søren Kierkegaard
- voluntarismus, iracionalismus: Arthur Schopenhauer a Friedrich Nietzsche
- etiku utilitarismu: Jeremy Bentham, John Stuart Mill

Co se v kapitole dozvíte

Budete pak umět:

- charakterizovat hlavní směry a témata filozofie 19. století
- objasnit hlavní myšlenky uvedených autorů, kriticky vyhodnotit jejich přínos a také vliv na filozofii 20. století
- objasnit znaky utilitarismu

Německá idealistická filozofie

Kantovo dílo se stalo východiskem pro tzv. německou idealistickou filozofii, která je kromě Kanta reprezentovaná trojicí myslitelů: Fichte, Schelling a Hegel.

Johann Gottlieb Fichte (1762–1814)

Johann G. Fichte vidí ve filozofii jen dvě cesty: jedna vede od objektu, druhá od subjektu. Samotný Fichte vyšel důsledně od subjektu (Já) a jeho aktivity: **vždyť jsem to Já, kdo myslí, chce, jedná. Já klade proti sobě jiné, protikladné (ne-Já). Já a ne-Já se vzájemně omezují a určují. Já má poznat sebe, svou svobodu a usilovat o své uskutečnění.**

Fichte a kategorický imperativ

SOUVISLOSTI

Cílem člověka má být dosažení souladu se sebou samým: „Člověk je sám sobě účelem, má určovat sama sebe a nedat se určovat něčím vnějším. Člověk má být, čím je, protože tím být chce a chtít má.“¹

V tomto smyslu přeformuloval Fichte i Kantův kategorický imperativ: „Jednej tak, abys maxímy své vůle mohl považovat za věčný zákon pro sebe.“²

Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775–1854)

Fichtovu koncepci vycházející jednostranně ze subjektu Friedrich Schelling odmítl. Východím základem musí být podle něj něco, co předchází rozdělení subjektu (Já) a objektu (přírody), tedy duchovního a reálného, a co má povahu **absolutní identity**. Subjektivní duch a objektivní příroda jsou dva póly jediné skutečnosti. V přírodě tvoří nevědomě duch, jenž v člověku dospěje k sebeuvědomění. Příroda a duch se vzájemně podmiňují.

Druhá etapa Schellingova myšlení

SOUVISLOSTI

Ústředními tématy druhé etapy Schellingova myšlení se stalo **tázání po bohu a po svobodě**. Původ konečných věcí spočívá podle Schellinga v „odpadnutí“ od absolutna. Podmínkou tohoto pohybu je však svoboda. Schelling odmítl Spinozův determinismus a fatalismus. Argumentoval tím, že svobodným může být člověk jen v bohu, neboť bůh svobodu neruší, nýbrž ji zakládá.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831)

„Co je rozumné, je skutečné, a co je skutečné, je rozumné.“³ (Hegel)

Hegel charakterizoval Fichtovu filozofii jako subjektivní idealismus, Schellingovu jako objektivní idealismus. Svou vlastní filozofii budoval jako jejich

OSOBNOST

Johann Gottlieb Fichte

Johann Gottlieb Fichte (1762–1814), německý filozof, představitel německého idealismu. Fichte se pokusil překonat Kantovo rozdělení rozumu na teoretický a praktický. Jako východisko určil aktivní výkon **Já** (subjektu), tedy rozum praktický.

Z díla: *Základ všeho vědosloví*.

OSOBNOST

Friedrich Wilhelm Joseph Schelling

Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775–1854), německý filozof, představitel německého idealismu. V prvním období své tvorby se snažil překonat Fichtův subjektivismus, a to důrazem na jednotu přírody a ducha – jeho koncepce se proto označuje jako **filozofie identity**. Ve druhém období otevřel mimo jiné problém svobody.

OSOBNOST

Georg Wilhelm Friedrich Hegel

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770 až 1831), německý filozof, vrcholný představitel německého idealismu. Podle Hegela je bytí vyjádřením ducha (myšlenky, ideje) a směřuje ve svém dialektickém vývoji k sebeuvědomění a sebepoznání absolutního ducha. Z díla: *Fenomenologie ducha, Věda o logice, Encyklopedie filozofických věd, Základy filosofie práva*.

1 FICHTE, Johann Gottlieb. *Pojem vzdělance*. In BLECHA, Ivan. *Filozofická čítanka*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000, s. 357. 2 Tamtéž, s. 357.

3 HEGEL, Wilhelm Georg Friedrich. *Malá logika*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1992, s. 44 (par. 6).

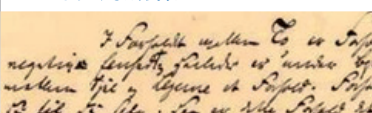
OSOBNOST

Søren
Kierkegaard

Søren Kierkegaard (1813–1855), dánský filozof a teolog, jeho dílo vyvolalo ohlas za hranicemi až v první polovině 20. století, a to především mezi autory filozofického proudu existencialismu.

Z díla: *Pojem ironie se zvláštním zřetelem k Sókratovi*, *Buď – anebo*, *Bázeň a chvění*, *Pojem úzkosti*, *Stadia na cestě životem*, *Nemoc k smrti*, *Křesťanská cvičení*.

Ukázka z Kierkegaardova rukopisu *Nemoc k smrti*. ▼

SOUVISLOSTI

Ze života Sorena Kierkegaarda

Kierkegaard prožil většinu života v Kodani. Komplikovanou a melancholickou povahu možná zdědil po otci, určitě se však na ní podílela i zvláštní rodinná atmosféra. Otec měl na něj až osudový vliv. „... *když otec pozoroval syna a viděl, jak je ustaraný... řekl: Ubohé dítě! Vězíš v tichém zoufalství. ... sám též vězel v tichém zoufalství. ... otec a syn byli snad dva nejtrudnomyslnější lidé, kteří kdy... žili*“², čteme v jeho deníku. Osudové rány si jeho otec – a později i S. Kierkegaard sám – vysvětloval jako boží trest. Jeho životní láska k Regině Olsenové skončila naprostou katastrofou.

V roce 1840 dokončil studia teologie. Jeho kniha *Buď – anebo* z roku 1843 vzbudila v Kodani velký rozruch. V hektickém tempu pak psal jednu práci za druhou. Kolik napětí tkví již v názvech některých z nich! Poslední etapa Kierkegaardova života byla smutná. Kierkegaard polemizoval a bojoval se všemi.

▲ Kierkegaard při tvůrčí práci na portrétu z 1. pol. 19. století.

Hegelův systém představuje velkolepý pokus o racionální vysvětlení veškeré skutečnosti. V tom však tkví i jeho zásadní potíž. Právě skutečnost sama se Hegelovu systému vzepřela. Vědy a dějinná zkušenost poukazují na to, že:

- realitu jako celek nelze postihnout univerzálním, racionálním a nutně platným schématem,
- vývoj každé lidské bytosti i lidských dějin je naprosto jedinečný, tvůrčí, a proto i otevřený proces,
- cíl vývoje, kterým je sebepoznání a sebeuvědomění ducha, se ukazuje přinejmenším jako jednostranný a „chudý“ vzhledem k bohatosti a tajemství života, bytí i náboženské víry.

Søren Kierkegaard (1813–1855)

„... *věřit je být.*“¹ (S. Kierkegaard)

Tři stadia v životě jednotlivce: estetické, etické a náboženské

Jednotlivec může ve svém životě projít podle **Kierkegaarda** třemi stadii: **estetickým**, **etickým** a **náboženským**.

- V **estetickém** stadiu jedná člověk podle bezprostředních údajů smyslů, vyhledává to, co je mu příjemné, nefixuje se na žádný vztah. Je anonymním členem davu, bez tváře a bez odpovědnosti. Po rozptýlení přichází nuda, která odhaluje prázdnotu života.
- Kierkegaard proto vyzývá k přechodu do vyššího – **etického** stadia, v němž jedinec volí mezi různými možnostmi a bere na sebe odpovědnost za svou volbu. Ve svobodě jedinec zakouší **úzkost** – ta se odlišuje od běžného strachu. Strach máme z něčeho určitelného v tomto světě. Úzkost je však závrátí svobody, která se zmocňuje člověka, když nahlíží do neznámých hloubek svých vlastních možností.
- Nejvyšším stupněm lidského života je **stadium náboženské**, v němž člověk jako **jednotlivec stojí před Bohem, před jeho absolutním nárokem**. Vztah k Bohu je nesen **absolutní důvěrou**. ▼

Příběh biblického Abraháma

Kierkegaard se pokusil osvětlit náboženskou víru na biblickém **příběhu Abraháma**: *Až ve velmi pozdním věku se Abrahámovi a jeho ženě naplnil slib, který jim dal Hospodin, a narodil se jim syn Izák. Bůh se rozhodl vyzkoušet Abraháma a řekl mu, aby vzal svého syna Izáka a obětoval ho. Tři dny putoval Abrahám s Izákem k určenému místu. Vybudoval na něm oltář a svázal syna do kozelce. Když vztáhl ruku po noži, aby svého syna zabil, ozval se z nebe hlas Hospodínova posla, který jej zastavil. Jelikož Abrahám prokázal svou bohabojnost, potvrdil mu Bůh požehnání pro něj i jeho potomstvo.*

(První kniha Mojžíšova, Genesis, Gn 22)

SOUVISLOSTI

Náboženská víra

Abrahámův postoj sloužil po staletí jako příklad pevné a neochvějné víry v jediného Boha, vždyť v biblickém textu není uveden ani náznak Abrahámovy pochybnosti či úzkosti. Sám Kierkegaard si však na příběh nemohl vzpomenout bez hrůzy a děsu. Co nám vlastně odkrývá, ptal se v práci, která nese příznačný název *Bázeň a chvění*. Úmysl Abraháma obětovat svého syna je na etické nebo lidské rovině pokusem o vraždu. Pokud by požadavek Boha byl jen Abrahámovým mámením, provedl by Abrahám neomluvitelný a hrůzný čin. On však neochvějně věřil, že Bůh ví, proč tak činí.

1 KIERKEGAARD, Søren. *Bázeň a chvění. Nemoc k smrti*. Praha: Svoboda – Libertas, 1993, s. 192.

2 ROHDE, Peter P. *Søren Kierkegaard*. Olomouc: Votobia, 1995, s. 15.

OSOBNOST

Karl
Marx

Karl Marx (1818–1883), německý filozof a ekonom židovského původu, vypracoval **materialistickou koncepci přírody, společnosti a dějin**.

Z díla: ***Ekonomicko-filozofické rukopisy, Německá ideologie, Komunistický manifest, Nárys kritiky politické ekonomie, Ke kritice politické ekonomie, Kapitál.***

OSOBNOST

Ludwig
Feuerbach

Ludwig Feuerbach (1804–1872), německý filozof a filozof náboženství, je autorem **antropologického výkladu náboženství**.

OSOBNOST

Friedrich
Engels

Friedrich Engels (1880–1895), německý filozof, blízký spolupracovník Karla Marxe, vypracoval mj. **materialistickou koncepci přírody**.

SOUVISLOSTI

Exkurz do 20. století: Frankfurtská škola

Některá témata Karla Marxe nově promýšlela tzv. **frankfurtská škola**, kterou tvořil okruh filozofů a vědců **Institutu pro sociální výzkum**.

Jejími zakladateli ve 20. letech 20. století byli **Max Horkheimer** (1895–1973) a **Theodor Adorno** (1903–1969).

Po nástupu Hitlera museli pracovníci Institutu přesídlit do USA, jeho činnost ve Frankfurtu byla obnovena až po válce.

▲ **Max Horkheimer** (vlevo) a **Theodor Adorno** (vpravo), rok 1965, Heidelberg.

Karl Marx (1818–1883)

„Filozofové svět jen různě vykládali, jde však o to jej změnit.“¹
(K. Marx)

Karl Marx se narodil v Trevíru v židovské rodině, která konvertovala ke křesťanství. Jeho otec byl právníkem, také Marx studoval práva. Patřil k levicovému křídlu novohegelovců, svůj obdiv k Hegelovi však Marx brzy přehodnotil. **Vliv Hegela** na jeho myšlení byl ovšem zásadní. K dalším zdrojům Marxova myšlení patřily **myšlenky utopických socialistů a anglických ekonomů**. Významnou myšlenkovou inspiraci mu poskytl **Ludwig Feuerbach**. Téměř dvacet let pracoval K. Marx na svém stěžejním díle s názvem **Kapitál**. Za jeho života vyšel jen první díl (1867), další díly dokončil a k vydání připravil **Friedrich Engels**, který Marxovu rodinu rovněž finančně podporoval. Pro Svaz komunistů napsal Marx s Engelsem program s názvem **Komunistický manifest** (1848). Obsahoval rovněž pozdější heslo dělnického a komunistického hnutí: **Proletáři všech zemí, spojte se!**

Feuerbachův antropologický výklad náboženství

SOUVISLOSTI

V pozadí náboženské víry stojí podle Feuerbacha lidská touha po štěstí, po naplnění své podstaty a svých přání: **Bůh je tedy bytost plnicí přání člověka... především přání nezemřít, žít věčně; Bůh je v podstatě ideál, vzor člověka; jeho účel je pouze v tom, aby se člověk stal tím, co představuje tento vzor.**² Člověk tedy projektuje do představy boha svá přání a touhy, pomocí ní se zbavuje strachu a nedostatečnosti.

Dialektický materialismus

Pro Hegela byl dialektický vývoj spjat s nehmotnou podstatou světa. Marx celé pojetí obrátil, obrazně řečeno, postavil Hegela z hlavy na nohy: **dialekticky se totiž nevyvíjí duch, nýbrž hmota**. Hmota je tedy prvotní a určující. Duchovní jevy vznikají až v závislosti na ní. Pro uvedený okruh myšlenek, na nichž se podílel i Friedrich Engels, se používá název **dialektický materialismus**.

Historický materialismus

Nejen hmota a příroda, ale i lidské dějiny podléhají **nutnému a dialektickému vývoji**, jehož zákonitosti je třeba odhalit. **Koncepce vývoje lidské společnosti se nazývá historický materialismus**.

Základna a nadstavba

Také v případě člověka a společnosti jsou prvotní a určující faktory materiální povahy, které tvoří **materiální „základnu“**. Na ní je závislá **„nadstavba“**, do níž patří duchovní, kulturní a politický život. Jinak řečeno, **společenské vědomí závisí na společenském bytí, nikoliv naopak**.

Každý člověk je determinován svým společenským bytím, přesněji příslušností ke společenské třídě, od níž se odvíjí jeho ekonomické a politické postavení. V případě společnosti je určujícím materiálním faktorem (tedy „základnou“) způsob výroby.

Způsob výroby

Způsob výroby je určován **výrobními silami a výrobními vztahy**.

- Co tvoří **výrobní síly**? Výrobní prostředky (nástroje, stroje), suroviny a pracovní schopnosti a zkušenosti lidí.
- **Výrobními vztahy** rozuměl Marx vlastnické vztahy.

Společenské třídy

Každá společnost se člení na **společenské třídy**, jejichž postavení je dáno jejich **vztahem k výrobním prostředkům**. Podle významu výrobních prostředků

1 MARX, Karel a ENGELS, Bedřich. *O náboženství*. Praha: SNPL, 1957, s. 69.

2 FEUERBACH, Ludwig. *Přednášky o podstatě náboženství*. Praha: SNPL, 1953, s. 257–258.

Moje poznámky:

Karl Marx a Friedrich Engels

- **Karl Marx a Friedrich Engels** jsou tvůrci koncepce, která se označuje jako **dialektický a historický materialismus**.
- **Dialektický materialismus**: Prvotní a určující stránkou skutečnosti je **hmota**, která se dialekticky vyvíjí.
- **Historický materialismus**: Lidské dějiny se odvíjí od **materiální „základny“**, kterou představují **výrobní síly** a **vlastnické vztahy**. Příčinou vývoje a revolučních změn jsou rozpory mezi vyvíjejícími se výrobními silami a starými vlastnickými vztahy. Na materiální základně je závislá **„nadstavba“**, do níž patří duchovní, kulturní a politický život.
- Vývoj společensko-ekonomických formací **probíhá nutně a zákonitě**, a to od společnosti prvobytně pospolné přes otrokářskou k feudální a posléze ke kapitalistické. Jejich přechod se uskutečňuje revolucí, násilím.
- Společnost se dělí na **společenské třídy**, které jsou určeny svým **vztahem k výrobním silám**. Vlastníci výrobních sil vykořisťují ty, kteří pracují jen za mzdu. Mezi vykořisťovatelskými a vykořisťovanými třídami panuje vztah naprosto nesmiřitelný, **antagonistický**: *Lidské dějiny jsou dějinami třídních bojů*.
- Člověk svou prací přetváří přírodu a současně utváří i sám sebe. V třídní společnosti se však člověk ocitá ve stavu **sebeodcizení**. Produkty jeho práce jsou mu odejmuty a mění se ve zboží, které je vůči němu něčím cizím a co jej současně i ovládá. Jeho pracovní síla je na trhu práce rovněž zbožím. Práce ztrácí původní smysl, neboť člověka neutváří a nerozvíjí jej. Příčinou odcizení je soukromé vlastnictví. Jeho zrušením se odstraní i odcizení a člověk se stane svobodnou bytostí schopnou seberealizace.
- V poslední fázi lidských dějin bude vybudován **komunismus**, beztřídní společnost bez soukromého vlastnictví. Jen v ní je totiž možné zaručit rovnost a svobodu všem lidem. Přechod k **socialismu**, který bude předstupněm komunismu, se uskuteční dělnickou revolucí, která násilím svrhne moc buržoazie a zesílí výrobní síly.

Náměty pro samostatnou práci

1. Myšlenky **Friedricha Nietzscheho** vyvolávají polemiky dodnes. Nietzsche na jedné straně kritizoval a bořil, na straně druhé hledal a formuloval hodnoty nové. Vyhodnoťte obě stránky jeho učení a postavte je proti sobě.
.....
.....
.....
2. Otevřete diskusi o významu učení **Karla Marxe**, pokuste se určit negativní i pozitivní důsledky jeho myšlenek.
.....
.....
.....
3. Jako **„pražské jaro“ 1968** se ve zkratce označuje úsilí československých reformních komunistů o demokratizaci socialismu, pro něž se vžil název „socialismus s lidskou tváří“. Byl tento cíl podle vašeho názoru reálně uskutečnitelný, anebo je socialismus ze své podstaty neslučitelný s demokracií?
.....
.....
.....
.....
4. Seznamte se s úvahou **Josefa Čapka** *Proč nejsem komunistou?*, případně s příspěvky dalších autorů, kteří se zúčastnili ankety v týdeníku **Přítomnost**. Na anketní otázku reagovali i komunističtí publicisté. Otevřete na uvedené téma diskusi. (Zdroj: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/josef-capek-proc-nejsem-komunistou/>)
.....
.....
.....

Pozn.: V případě potřeby запиšte své úvahy na samostatný list papíru a vložte si jej do učebnice.

**Náměty a tipy
pro samostatnou práci**

Filozofie 20. století

Po prostudování této kapitoly poznáte:

- hlavní směry filozofického myšlení 20. století a jejich představitele
- **pragmatismus**: Charles Sanders Peirce, William James, John Dewey
- **analytickou filozofii**: Rudolf Carnap (novopozitivismus – logický empirismus), Ludwig Wittgenstein, Willard Van Orman Quine, Richard Rorty
- **filozofii mysli**: Alan Turing, John Searle, Daniel Dennett, Jaroslav Peregrin
- **kritický racionalismus**: Karl Popper
- **filozofii života**: Henri Bergson
- **fenomenologii**: Edmund Husserl
- **filozofické myšlení Martina Heideggera a Jana Patočky**
- **existencialismus**: Gabriel Marcel a Albert Camus, Jean-Paul Sartre a Karl Jaspers
- **filozofii dialogu**: Martin Buber a Emmanuel Lévinas
- **filozofii křesťanskou**: Teilhard de Chardin
- **strukturalismus, poststrukturalismus a postmoderní filozofii**: Michel Foucault, Jean-François Lyotard, Jacques Derrida

Pragmatismus

Podstata filozofie pragmatismu

Co **pragmatismus** znamená? Sledujme úvahy Williama Jamese. Pragmatismus podle něj nepřináší konkrétní odpovědi na metafyzické otázky (např. má-li svět základ materiální, anebo duchovní), nýbrž zjišťuje, zda odpovědi na ně mají nějaký **praktický důsledek**. Pokud mají odlišné odpovědi stejný praktický dopad, je diskuse o nich bezobsažná.

Pragmatismus je tedy v první řadě **metodou, pomocí níž určujeme, zda myšlenky a teorie mají nějaký význam pro naše jednání a rozhodování**. Teorie a ideje jsou chápány jako nástroje, pomocí nichž přetváříme svět kolem sebe. Jinak řečeno, pragmatismus je hledáním způsobů, jak skutečnost změnit. Odhlíží od prvních principů a přiklání se k věcem posledním, tedy k důsledkům a faktům.

Pragmatismus vznikl ve Spojených státech v poslední čtvrtině 19. století a do Evropy pronikal od počátku 20. století. K jeho představitelům patří **Charles Sanders Peirce, William James a John Dewey** (všichni více viz str. 80).

Co má pragmatismus společného s **nominalismem, utilitarismem a pozitivismem**?

- Stejně jako nominalismus se odvolává na jednotliviny,
- stejně jako utilitarismus sleduje praktické aspekty,
- stejně jako pozitivismus sleduje především fakta a nikoliv verbální řešení a metafyzické abstrakce.

Ačkoliv je pragmatismus oddán faktům, nestaví se proti realizaci abstrakcí, pokud nás někam povedou. Nemá předsudky ani vůči teologii. „*Pokud se prokáže, že teologické myšlenky mají nějakou hodnotu pro konkrétní život, pragmatismus je pojme za pravdivé v tom smyslu, že jsou potud dobré. Nakolik jsou pravdivé, závisí na jejich vztazích k ostatním pravdám, které také musí být uznány.*“¹

Co se v kapitole dozvíte

Budete pak umět:

- charakterizovat hlavní směry a témata filozofie 20. století
- objasnit hlavní myšlenky uvedených autorů
- kriticky vyhodnotit filozofické směry a přínos jednotlivých autorů

POJEM

► PRAGMATISMUS

Pojem **pragmatismus** vznikl z řeckého slova **pragma**, které znamená **čin** a ze kterého jsou odvozeny také pojmy **praxe** či **praktický**.

SOUVISLOSTI

Pragmatismus a „chodbová teorie“

Jeden z filozofů použil pro vysvětlení významu pragmatismu přirovnání:

Pragmatismus se nalézá uprostřed našich teorií jako chodba v hotelu, jež vede k nespočetnému množství dveří. Za jedněmi dveřmi píše nějaký člověk ateistické dílo, za druhými se jiný člověk modlí, za třetími řeší metafyzik základní lidské otázky, za dalšími vyvozuje chemik teorii kyselin a zásad. Chodbou ale musí projít všichni, pokud chtějí praktickou cestu dovnitř a ven ze svých pokojů. Krátce, pragmatismus je jako chodba, do níž vedou dveře všech filozofických směrů.

POJEM

► VERIFIKACE

Verifikace (z lat. **verum** = pravda, **facere** = činit) je postup ověřování pravdivosti myšlenky, poznatku či teorie, a to prostřednictvím bezprostřední smyslové zkušenosti nebo pomocí důsledků, které z teorie či myšlenky vyplývají.

POJEM

► INHERENTNÍ

Pojem **inherentní** znamená „**vnitřní vlastnost**“ nebo „**v něčem obsažený**“.

SOUVISLOSTI

Teorie pravdy podle pragmatismu

Pragmatismus předkládá i **teorii pravdy**. Podle **W. Jamese** jsou pravdivé myšlenky ty, které můžeme potvrdit a verifikovat.

*„Pravdivost myšlenek není stmulá inherentní vlastnost. Pravdivost se myšlence děje. Myšlenka se stává pravdivou, je učiněna pravdivými událostmi. Její pravdivost je ve skutečnosti událost, proces: jmenovitě proces její verifikace, ověření. Její platnost je proces jejího potvrzení.“*²

¹ JAMES, William. *Pragmatismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003, s. 49.

² Tamtéž, s. 104–105.

Protože význam otázky *Mohou počítače myslet?* není příliš jasný, nahradil ji Turing otázkou: *Může stroj komunikovat s člověkem tak, aby jeho partner nepoznal, že nekomunikuje s lidskou bytostí?* Jinak řečeno: *Může počítač úspěšně hrát roli člověka?*

Test má konkrétně tuto podobu: člověk („porotce“) komunikuje s entitou (z lat. *ens* = jsoucno), o níž neví, zda je člověk nebo stroj, a to tak, že jí pokládá písemné otázky a dostává odpovědi ve stejné formě. Na základě rozboru odpovědi pak rozhodne, zda komunikuje s lidskou bytostí. Počítač projde úspěšně testem tehdy, bude-li porotce pravidelně klamat tak, že ho od lidské bytosti neodliší.

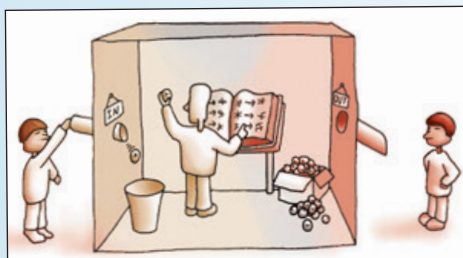
Návrh, aby se *Turingův test* stal **indikátorem přítomnosti myšlení**, vyvolal dodnes trvající polemiku. Proti se postavil např. **John Searle** se svým myšlenkovým experimentem pod názvem **čínský pokoj**, jenž má prokázat, že formální manipulace se symboly nemůže vést k porozumění a myšlení. **Počítač může mít syntax, ale nikdy sémantiku**, která je předpokládána myšlením (podrobněji v následujících souvislostech).

John Searle: Myšlenkový experiment čínského pokoje

SOUVISLOSTI

Představme si, že programátoři vytvořili program simulující na počítači porozumění čínštině. Pokud by počítač dostal v čínštině otázku, porovnal by ji se svou pamětí a vytvořil odpovídající čínskou odpověď. Znamená to ale, že počítač čínštině rozumí?

Představte si dále, že by vás někdo zavřel do místnosti, v níž jsou koše s čínskými znaky. Čínsky nerozumíte, ale máte k dispozici manuál pro manipulaci s čínskými znaky, který je napsaný ve vašem jazyce. **Pravidla určují způsob manipulace jen formálně, tedy s ohledem na syntax, a nikoliv na jejich sémantiku.** Jedno z pravidel např. zní: *vezmi znak škrky-škrk z koše č. 1 a polož ho vedle znaku čmrky-čmrk z koše č. 2.* Obdržíte další čínské znaky a také pravidla pro vydávání znaků ven.

Znaky podávané dovnitř se bez vašeho vědomí chápou jako *otázky* a symboly podávané ven jako *odpovědi*. Pokud bude program dokonalý a váš výkon bez chyby, pak vaše odpovědi nebudou odlišitelné od odpovědi rodilého mluvčího. Je zřejmé, že na základě manipulace s čistě formálními znaky (bez významu) byste se nikdy nenaučili čínsky.

Pointa příběhu je v tom, že z pohledu svých pozorovatelů se chováte tak, jako byste čínsky rozuměli. Ve skutečnosti nerozumíte čínsky ani slovo. Nestačí-li realizace počítačového programu vám, nebude stačit ani digitálnímu počítači. Počítač, stejně jako vy, má k dispozici pouze formální program. Krátce, počítač má syntax, nikoli sémantiku.²

Mohou mít počítače vědomí?

Problém, zda je počítač schopen myslet, můžeme doplnit o otázku: *Mohou mít počítače vědomí?* Pokud odpovíme záporně, pak platí, že počítač je schopen pouze sledovat daná pravidla, zatímco člověk s vědomím je schopen spontánního jednání.

Proti této odpovědi americký filozof **Daniel Dennett** namítá: podle přírodovědců se i naše mozky řídí deterministickými pravidly, neboť jsou součástí reality, kterou popisuje fyzika. Na této rovině popisu je i lidský mozek stroj, i když složený z organických materiálů. Proč by roboti nemohli jednoho dne také myslet, když i my jsme svého druhu roboti?

K tomu **Jaroslav Peregrin** doplňuje: *Není vyloučena ani jiná úroveň popisu, na které se lidské konání jeví nikoli jako deterministické, nýbrž vznikající ze svobodné vůle konajícího, podložené jeho vědomím. Zdá se, že tyto kvality se musí nějak rodit z complexity oné fyzikální úrovně. Takže fungování podle deterministických pravidel na jedné úrovni nemusí vylučovat neterministické, svobodné jednání na jiné úrovni. Pak by nebylo možné vyloučit, že dostatečně komplexní roboti budou mít jednoho dne vědomí i svobodnou vůli.*³

Jaroslav Peregrin

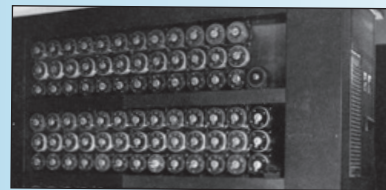
OSOBNOST

Jaroslav Peregrin (* 1957), český logik a analytický filozof. Působí v Akademii věd, na FF UK a na univerzitě v Hradci Králové. Z díla: *Úvod do analytické filosofie, Kapitoly z analytické filosofie, Jak jsme zkonstruovali svou vlastní mysl.*

Ze života Alana Turinga

SOUVISLOSTI

Alan Turing se za druhé světové války významně podílel na vylouštění **šifrovacího systému Enigma**, který používala německá armáda, a přispěl podstatným způsobem k obratu ve válce. Po válce se soustředil na vývoj prvních elektronických počítačů a předpověděl, že jejich vývoj povede k **umělé inteligenci**. Když vyšlo najevo, že A. Turing je homosexuál, což byl tehdy v Anglii trestný čin, byla mu v soudním procesu nařízena „odvykací léčba“. Nedlouho poté spáchal sebevraždu.¹

▲ Na ilustračním obrázku vidíte počítač, pomocí kterého se Turingovo týmu dařilo v britském Bletchley Parku dešifrovat tajné zprávy německého velení kódované šifrovacím zařízením Enigma. Turingovo zařízení neslo název Bomba (The Bomb).

► SYNTAX

POJEM

Syntax neboli **skladba** je nauka, která se zabývá **vztahy mezi větními členy a větami**.

► SÉMANTIKA

POJEM

Sémantika je **naukou o významech jazykových jednotek**.

OSOBNOST

John Searle

John Searle (* 1932), americký filozof, významně přispěl k rozvoji analytické filosofie a filosofie mysli, autor myšlenkového experimentu nazvaného **čínský pokoj**. Z díla: *Mysl, mozek a věda*.

OSOBNOST

Daniel Dennett

Daniel Dennett (* 1942), americký filozof, zaměřuje se na filosofii mysli, věnuje se problematice vědomí a svobody rozhodování.

1 PEREGRIN, Jaroslav. *Úvod do analytické filosofie*. Praha: Herman a synové, 1992, s. 233.

2 SEARLE, John. *Mysl, mozek a věda*. Praha: Mladá fronta, 1994, s. 33–34.

3 PEREGRIN, Jaroslav. *Kapitoly z analytické filosofie*. Praha: FILOSOFIA, 2005, s. 239–240.

Pozdní Heidegger

Zatímco v rané fázi směřovalo Heideggerovo tázání po pravdě bytí od člověka k bytí, v jeho pozdním období se hledisko zjevování bytí změnilo. V jakém smyslu? Zjevování bytí se nemůže prvotně díť z pohledu *Dasein*. Člověk je vržen do pravdy bytí samotným bytím, to bytí samo promlouvá skrze člověka, to člověk je oslovován bytím.

Význam a vliv Heideggerova filozofického myšlení

Při analýze lidského pobytu odhalil Heidegger specificky lidské znaky či zážitky, které označil jako **existenciály**. Patří mezi ně např. starost, úzkost, vrženost apod. Řešení filozofických otázek právě přes tyto specifické rysy lidské existence se stalo vůdčím motivem filozofického směru, pro který se vžil název **existencialismus**.

Heidegger byl především **myslitelem bytí**. Skutečně novátorským způsobem oživil nejpůvodnější témata filozofie a zdůraznil nezastupitelný význam času při odkrývání smyslu bytí.

Jan Patočka (1907–1977)

Z filozofie Jana Patočky se zaměříme jen na jeho **koncepci lidské existence**, v níž rozlišil tři pohyby, jež se vzájemně překonávají, stojí v opozici nebo se prolínají.

1. V prvním pohybu **zakotvení** se člověk musí nejprve sám získat, umístit, zakotvit. Opírá se o tradici a zkušenost, je proto v tomto pohybu orientován spíše na minulost.
2. Pohyb **fungování** v zařazenosti je dán nutností reprodukovat existenci, udržovat život a zajistit jeho ochranu. Je orientován na přítomnost. Hrozí mu ale propad do věčnosti, spotřeby a pohodlného přežívání.
3. Nejdůležitější, ale nejhůře dosažitelný je podle Patočky třetí pohyb: **průlom** neboli **sebezískávání sebevydáváním**. Je to pohyb do budoucnosti. Impulsem k němu je zvláštní druh **otřesu**, ke kterému dojde tehdy, ukáže-li se dřívější pobyt jako nedostačující, zbavený původního samozřejmého významu. V tomto pohybu se náhle vztahujeme k celku a pospolitosti. Předchozí pohyby vytvářely falešný dojem nekonečného pokračování. Ale třetí pohyb odhaluje pravdu o naší konečnosti: život je spění k smrti. Padají útěšlivé opory. Nezbyvá, než se opřít o druhého, stejně otřeseného. Musím se druhému odevzdat. Druhou bytost podněcují k témuž pohybu a ona vykonává totéž na svém druhém, tedy na mně. Tím, že se vkládám do druhého, zvládám svou konečnost a překonávám ji. Konečného bytí se vzdávám, dávám ho druhému, který mi vrací své bytí, v němž je moje obsažené.²

Existencialismus: Gabriel Marcel, Albert Camus, Jean-Paul Sartre a Karl Jaspers

Východiskem existencialismu je **konkrétní lidská existence**. Její analýzou se odkrývají **problémy a prožitky**, které jsou specifické právě pro způsob bytí člověka. Patří k nim např. **prožitky úzkosti, naděje a beznaděje, tázání po smyslu lidského života, otázka boha, nicoty či absurdity i problém svobody lidské vůle**.

Uvedené pojmy či problémy, které charakterizují lidskou existenci, se označují jako **existenciály**.

Existencialismus představíme prostřednictvím dvou témat: **tématu smyslu či absurdity lidského údělu** (Gabriel Marcel, Albert Camus) a **tématu svobody lidské vůle** (Jean-Paul Sartre, Karl Jaspers).

OSOBNOST

Jan Patočka

Jan Patočka (1907–1997), český filozof, představitel fenomenologie, největší vliv na něj měl Martin Heidegger. Věnoval se rovněž dějinám filozofie a kmeniologickému bádání. Z díla: *Přírozený svět jako filozofický problém* (1936), *Kacířské eseje o filozofii dějin* (1980).

SOUVISLOSTI

Ze života Jana Patočky

Jan Patočka vystudoval filozofii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, v letech 1932–1933 studoval v Berlíně a ve Freiburgu (také u E. Husserla a M. Heideggera), po válce přednášel na Univerzitě Karlově. Po nástupu komunistů k moci musel místo opustit, podílel se na vydávání a komentování díla J. A. Komenského. V roce 1968 obnovil pedagogickou činnost, byl často zván k přednáškám do zahraničí. V době normalizace byl opět vyřazen z vědeckého života, pořádal soukromé přednášky a tzv. **bytové semináře**. Patočka měl mnoho žáků v okruhu disentu, významně ovlivnil i myšlení Václava Havla. Stál u zrodu **Charty 77**, stal se jedním z jejích prvních mluvčích. Po jednom mnohahodinovém výslechu Státní bezpečnosti musel být hospitalizován, dne 13. 3. 1977 zemřel. Jeho práce vycházely v zahraničí, u nás kolovaly v samizdatových opisech.

Člověk má podle Patočky **pečovat o svou duši, má být schopen říci ne všeobecné lži a vést život v pravdě**, což dosvědčil i sám ve svém osobním životě.¹

▲ Rodný dům Jana Patočky v Turnově. Na průčelí je umístěna pamětní deska tohoto významného českého filozofa.

1 GABRIEL, Jiří et al. *Česká filozofie ve 20. století (I)*. Brno: Vydavatelství Masarykovy univerzity Brno, 1995, s. 177–179 (autorem kapitoly je Ivan Blecha).

2 Tamtéž, s. 174–175. BLECHA, Ivan. *Jan Patočka*. Olomouc: Votobia, 1997, s. 141–145.

Strukturalismus a poststrukturalismus

Základním pojmem **strukturalismu** je „struktura“. Strukturou se rozumí určité uspořádání jejích jednotlivých částí či prvků do celku. Význam jednotlivých prvků struktury plyne z jejich vztahů k ostatním prvkům struktury i z celku struktury. Např. tón sám o sobě nebo slovo samo o sobě nic nesdělí, význam získává až teprve v celku melodie nebo celku věty, textu a jazyka.

A je tomu i naopak, význam celé struktury není dán prostým součtem jednotlivých prvků. Struktura získává nové významy a funkce, které nemusejí být obsaženy v jednotlivostech. Např. člověka nemůžeme chápat jako souhrn funkcí jeho jednotlivých orgánů. A změna části struktury může zase vyvolat změnu celé struktury – např. změny fyziologické v pubescenci způsobí změny i v psychice.

Postmoderní filozofie

Jak již napovídá název „**postmoderní**“ (z lat. *post* = po; *modernus* = nový), **distancuje se postmoderní filozofie od předchozí epochy moderny**, jejíž základy byly položeny osvícenstvím, a **podrobuje ji kritice**. Proč? Osvícenství postavilo do středu lidský subjekt a jeho rozum. Naivně věřilo, že lidská racionalita prostřednictvím vědy podá jednotný a přehledný obraz světa a přírody.

Podle postmoderních filozofů, ale také současné vědy, je svět tak heterogenní a složitý a uplatňuje se v něm tolik neurčitostí a nahodilostí, že jej nelze vysvětlit na základě jediného principu, přístupu, příběhu či jedné teorie.

Jinými slovy, **svět není uchopitelný jediným filozofickým systémem, náboženstvím či mýtem**, ale také není komplexně postižitelný ani vědeckou racionalitou, jak věřilo osvícenství a jak vyvrátila i sama věda. Také věda má své limity a není schopna odpovědět na základní lidské otázky.

Lidské poznání jakéhokoliv typu není prostým zrcadlením skutečnosti, nýbrž je vždy jen určitým **výkladem** či **jazykovou hrou v daném kontextu**.

Světu a životu se musíme snažit porozumět prostřednictvím mnoha hledisek. Svět ztratil střed, přesněji řečeno, nemá jednotící střed. Uplatněme proto všechny metody, myšlenky a hypotézy, které přispívají k růstu poznání. Pokroku nebrání jediný princip: „*cokoli jde – anything goes*“.¹

K představitelům poststrukturalismu či postmoderní filozofie patří trojice francouzských filozofů – **Michel Foucault** (1924–1984), **Jean-François Lyotard** (1924–1998), **Jacques Derrida** (1930–2004) a americký filozof **Richard Rorty** (1931–2007; více k němu viz kapitola o analytické filozofii na str. 80 a 84).

Jednota versus pluralita, konsenzus versus dissensus, diskurz

Postmoderní filozofie vychází ze základní teze: **unifikující Jednota (monismus) je nahrazena mnohostí, pluralitou** (z lat. *plures* = mnozí). Jednotný a univerzální model myšlení i způsobu života je nejen neudržitelný, ale i nebezpečný – jménem jednoty či jediné pravdy jsou utiskováni ti, kteří jsou odlišní.

Proti konsenzu (shodě, souhlasu) zdůrazňuje postmoderní filozofie **nutnost zachování dissenzu**, tedy **neshody, nesouhlasu, různosti**.

Postmoderní filozofie prosazuje **trvalý diskurz** jako postupné a otevřené ujasňování myšlenek. Jinými slovy, diskurz (z lat. *discurrere* = běžet) znamená na racionálních argumentech postavenou řeč, komunikaci.

Michel Foucault (1924–1984)

Michel Foucault upozornil na to, že se v myšlení každé historické epochy uplatňuje určitý systém či princip, který jako jakási „mřížka“ či kód strukturuje a uspořádává naše vědění, poskytuje mu základní významy a vytváří světový názor či obraz světa, pomocí něhož světu rozumíme. Foucault označil tento princip jako **epistémé** (v řečtině znamená **rozumění**).

Epistémé jednotlivých epoch se radikálně odlišují, dějiny jsou tedy **diskontinuální** (nesouvislé) a **heterogenní** (různorodé). Z toho pak plyne, že myšlení každé epochy je nutně relativní, podmíněné a nemůže vznášet nárok na univerzální platnost.

SOUVISLOSTI

Uplatnění strukturalismu ve speciálních vědách

Principy strukturalismu platí pro **oblasti přírody, kultury, jazyka** apod. Strukturalismus se proto ukázal jako plodná metoda v mnoha oborech, např. v **lingvistice** (jazykovědě; **Ferdinand de Saussure**, 1857–1913), v **celostní psychologii** a v **psychologii** **Jeana Piageta** (1896–1980), v **kulturní antropologii** (**Claude Lévi-Strauss**, 1908–1990), **biologii** či **estetice**.

SOUVISLOSTI

Strukturalismus a poststrukturalismus

Pozdější **poststrukturalismus** zdůraznil skutečnost, že struktura je stále v pohybu a změně. Struktura je proto otevřená a významy jejích prvků nejsou trvalé. Proto i rozdíly mezi znaky nejsou něčím pevným, ale jsou stále v pohybu.

Původní strukturalismus předpokládal, že za jevy je struktura jako něco univerzálního a trvalého, a tím ještě patřil do moderny.

Podle poststrukturalistů žádné takové pevné základy neexistují. Uvedenými tezemi se stal poststrukturalismus součástí **postmoderní filozofie**.

SOUVISLOSTI

Postmoderní společnost

Termín „**postmoderní**“ má širší význam a uplatňuje se nejen ve filozofii, ale také v kultuře, umění, politologii i sociologii. Jako **postmoderní společnost** se označuje společnost přibližně posledního půlstoletí. Vyznačuje se na jedné straně **pluralitou**, na straně druhé **globálním charakterem**, což souvisí s širokým uplatněním **informačních technologií**. Informace a moderní technologie jsou klíčovým kapitálem, proto se také hovoří o **postindustriální** a **informační společnosti**.

¹ FEYERABEND, Paul K. *Rozprava proti metodě*. Praha: Aurora, 2001, s. 17.